

ANSAMBLUL BISERICII EVANGHELICE FORTIFICATE ȘAROȘ PE TÂRNAVE (Scharosch bei Mediasch, germ., Szászsáros, magh.)

STUDIU ISTORIC

Fig.1 (desen: J. Fabritius Dancu, 1980, Vedere spre Turnurile de est și corul bisericii)

Șef proiect:
Coordonator:
Întocmit:

arh. Timofte Marius
arh. Emil A. Crișan
c.arh. Timofte M. Veronica

martie 2015

CUPRINS

MEMORIU GENERAL

1. Obiectul studiului istoric, date generale
2. Amplasament, date despre localitate
3. Istoricul ansamblului, etape de construcție
4. Descriere
 - Biserica
 - Fortificația, turnurile
5. Valori deosebite, amenajări interioare, mobilier
6. Intervenții ulterioare – reparații
7. Sinteză cercetării, recomandări
8. Bibliografie

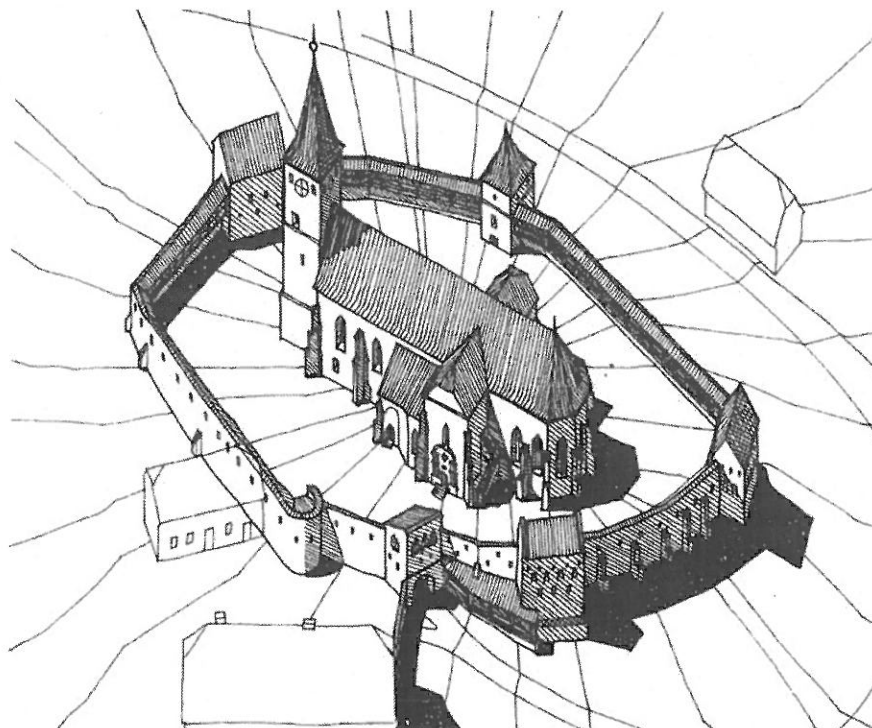

Fig.2.(H. Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Band I, 1998, Hermannstadt –Heidelberg, p. 660, "Isometrie der Kirchenburg in Scharosch/Md")

Elaborator:
carh.Timofte M. Veronica

Coordonator:
arh. Emil A. Crișan

1. OBIECTUL STUDIULUI ISTORIC, DATE GENERALE

Studiul istoric s-a elaborat ca studiu de fundamentare pentru proiectul de reparare și valorificarea a patrimoniului cultural al ansamblului bisericii evanghelice fortificate din Șaroș pe Târnave și promovarea turismului în zonă. Pentru elaborarea unor soluții potrivite pentru un monument istoric de prim rang, este necesară mai întâi definirea exactă a valorilor acestuia, astfel ca diferitele părți ale ansamblului să fie abordate în mod corect pe parcursul proiectării și, ulterior, execuției lucrărilor.

În cazul de față, lucrările rezumându-se doar la reparații, fără intenția unei restaurări, nu s-a considerat necesară nici elaborarea unui studiu cuprinzător care să trateze în detaliu toate elementele, ci mai degrabă a unuia care să permită o mai bună înțelegere a dezvoltării generale a ansamblului și o mai bună percepție a diferitelor elemente arhitecturale componente.

Ansamblul bisericii fortificate, care prezintă obiectul studiului, se compune dintr-o biserică cu turn-clopotniță, un zid de incintă cu două turnuri, trei bastioane și fragment de capelă, inclus în traiectoria zidului de incintă.

Ansamblul prezintă interes național, fiind inclus pe Lista monumentelor istorice a județului Sibiu (2010) la poziția SB-II-a-A-12556 (Ansamblul bisericii evanghelice fortificate, sec. XIV – XVIII) respectiv codurile SB-II-m-A-12556.01 (Biserica evanghelică, sec. XIV - înc. sec. XIX), SB-II-m-A-12556.02 (Incintă fortificată, cu turn, trei bastioane, capelă (fragment), turn de poartă, sec. XIII – XVI) și SB-II-m-A-12556.03, (Casa parohială, sec. XVI-XVIII).

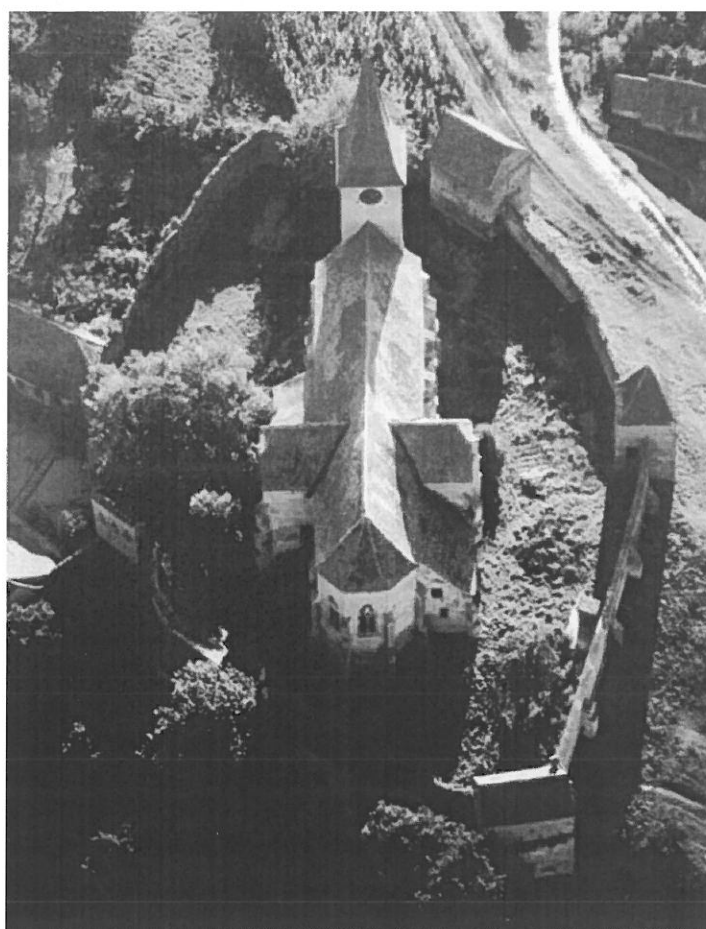

Fig.3. Vedere aeriană a ansamblului fortificat¹

¹Georg Gerster, Martin Rill, *Siebenbürgen im Flug*, München, 1997.

2. AMPLASAMENT, DATE DESPRE LOCALITATE

Satul Șaroș pe Târnave (mai demult *Șaroșu Săsesc*, *Șaroșul pe Târnave*, *Șaroș*, *Șaroșul*, în dialectul săsesc *Schmersch*, *Šuerš*, a se pronunța "*Šuärš*", *Scharosch* bei *Mediasch*/ *Scharosch an der Grossen Kokel*, germ., *Szászsáros*, magh.) aparține de orașul Dumbrăveni, fiind situat pe drumul județean DJ141B, respectiv pe malul stâng al Târnavei Mari, la 17 km de Mediaș.

Localitatea, a aparținut până în 1876 de „Scaunul Șeica”, unitate administrativă componentă a organismului de autoadministrare al sașilor transilvăneni, numit „Sapte scaune” și care a fost înglobat din anul 1486 în „Universitatea Săsească”¹.

Se pare că denumirea localității vine de la cuvântul maghiar „Sáros”, adică „loc întinat”.

Satul a fost prima dată atestat documentar în anul 1283, sub numele de *Sarus* ca o comună liberă acelor „Două scaune” (*Zweistühlen* germ.), aparținând capitlului de Mediaș.

În decima papală din 1322 este menționat „*Petrus sarcedos ecclesiae sancti Nicolai de Sarus*”, de unde deducem că biserica avea hramul Sfântului Nicolae de Myra².

Localitatea mai este amintită în documente în anii 1289, 1337, 1454, 1605, 1690, 1733 și 1741³.

În anul 1532 în sat locuiau 121 de proprietari⁴.

Fig. 4. Vedere spre biserica cetate din direcție (sud-) estică (circa 1900; fotografie istorică din arhiva Consistoriului Superior al Bisericii Evanghelice C.A. din România, Sibiu, H.Roth)

¹Th.Nägler, „Așezarea sașilor în Transilvania” — București, Editura Kriterion, 1992, pg. 227 (ISBN -973-26-0229-5)

²H. Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Band I, 1998, Hermannstadt –Heidelberg, p. 661

^{3, 4} idem

Ansamblul bisericii fortificate, situându-se pe o colină și fiind totodată obiectivul cel mai important din sat, are o poziție central-vestică în cadrul localității, dominând tot teritoriul înconjurător. Este pitorească mai ales vederea cetății dinspre est, unde versantul dealului este mai abrupt.

Ansamblul este evidențiat pe două hărți militare austriece din sec. XVIII-XIX.

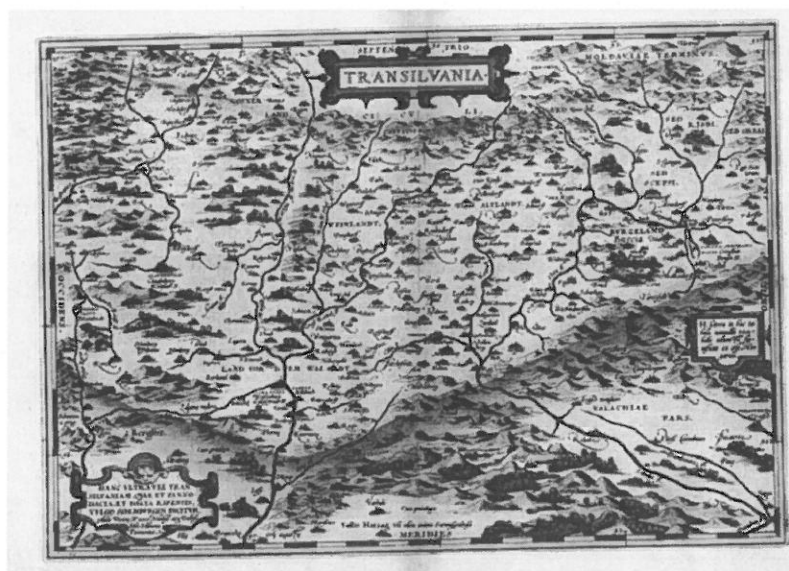

Fig.5. Harta, numită *Die Siebenburg / so man sunst auch Tranassylvaniam nennt* a fost întocmită în anul 1566, și publicată de Sebastian Muenster la Bassel în 1588. Este una dintre cele mai detaliate hărți ale Transilvaniei secolului XVI.

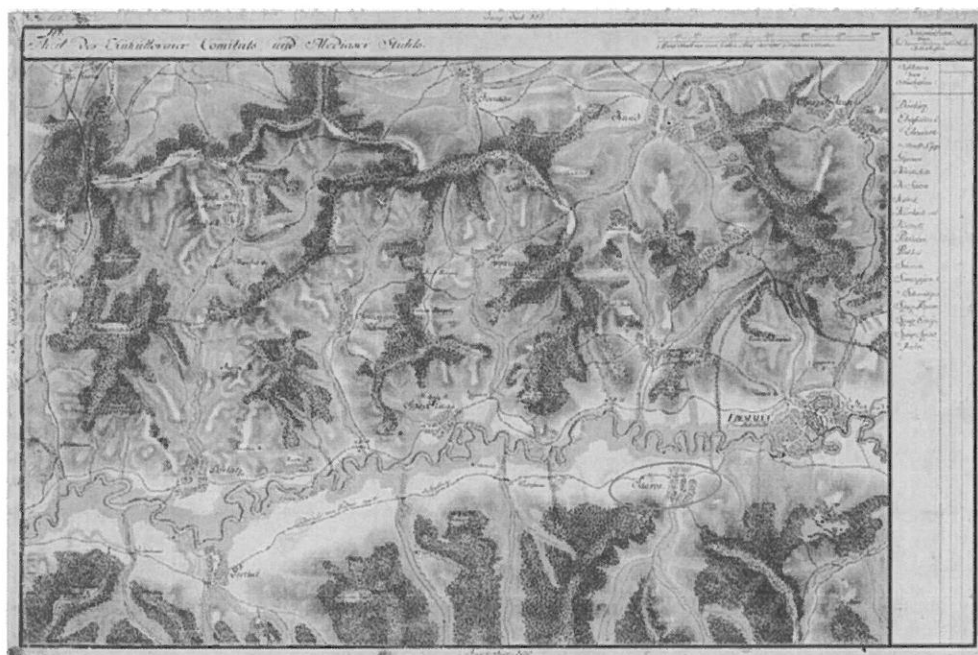

Fig.6. Hărțile Iosefine, 1764-1784

3. ISTORICUL ANSAMBLULUI, ETAPE DE CONSTRUCȚIE

Date

În prima perioadă de existență a localității (sec. XIII), satul a avut, probabil, o biserică de dimensiuni mai mici. În dreptul intrării sudice a bisericii, incinta formează un ieșind, aici fiind incluse în traiectoria curții, absida și peretele sudic ale unei capele romanice. Această capelă romanică s-ar putea să fi fost prima biserică a satului. Capele asemănătoare se întâlnesc în mai multe așezări de pe Valea Târnavei - la Moșna, Curciu, Șoala, și acolo fiind incluse în sistemul defensiv al curtinelor, ceea ce denotă că n-au mai fost folosite ca sanctuar în timpul fortificării, adică din sec. XV¹.

Biserica inițială, bazilică cu trei nave cu cor închis pe trei laturi în est fără clopotniță, construită în prima jumătate a secolului XIV, este distrusă și arsă în incursiunile turcești din același secol. A fost apoi reconstruită în intervalul 1400-1422, cu o singură navă, brațele devenind transept, în forma "cruții latine." La finalizarea acestei etape de reconstruire, biserica este sfințită de un trimis al Papei de la Roma, primind hramul Sf. Elena și Sf. Nicolae.

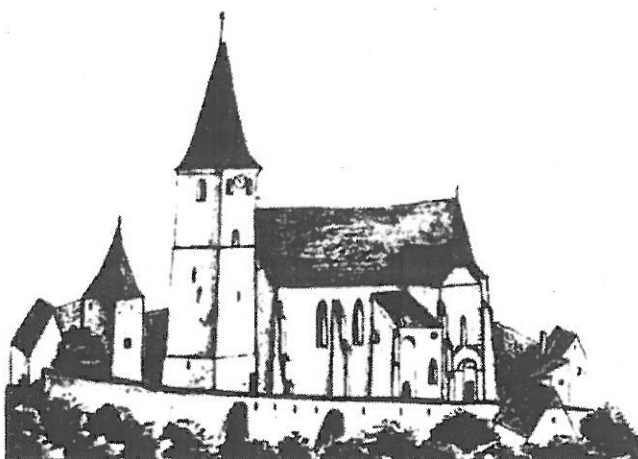

Fig.7. Vedere dinspre sud-vest. Desen după Schilchting, H. Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Band I, 1998, Hermannstadt -Heidelberg, p. 661.

Din secolul al XV-lea a început să se simtă amenințarea invaziilor turcești, însemnând totodată și apariția unor probleme noi în dezvoltarea satului și implicit a bisericii. În anul 1435 turcii au ajuns, din nou, în cele Două Scaune, devastându-le, ceea ce a pus problema organizării unei apărări mai eficiente, fiind necesară ridicarea unor fortificații noi, mai puternice. Aproximarea de un oraș important, Mediașul, a făcut ca pericolul să fie sporit.

¹ Juliana Fabritius Dancu, "Cetăți țărănești săsești din Transilvania", *Revista Transilvania Sibiu*, 1980, p.72

Astfel, în secolul XVI, se fac lucrări de fortificare a bisericii, respectiv construirea la capătul vestic al navei centrale a unui turn-donjon cu cinci niveluri.

Cronicarul Georgius Krauss povestește în anul 1605 că trupele invadatoare, odată cu asediarea orașului prădau, jefuiau și distrugteau satele, castelele și bisericile din împrejurime, luau o pradă mare de vite și alte bunuri și omorau mult popor în castele și sate. Cetatea Sarosului a fost din nou devastată - satul este atacat, jefuit și ars până la temelii, în luptele împotriva hoardelor de secui conduși de rebelul Bocskai. Din fericire, în decursul aceluiași secol, cetatea a putut fi renovată în mod general¹.

În sec. XVIII și începutul sec. XIX, s-au făcut și alte transformări în biserică – din care menționăm: înălțarea pereților navei centrale, realizarea tavanului din stucatură, construirea unei încăperi etajate lipită de brațul sudic al transeptului pentru lărgirea locurilor în biserică. Tot în sec. XVIII s-a construit o tribună pentru orgă în partea vestică a navei centrale și s-a deschis intrarea actuală pe fațada sudică².

Apartenența din punct de vedere stilistic

Biserica inițială, bazilică cu trei nave cu cor închis pe trei laturi în est fără clopotniță, construită în prima jumătate a secolului XIV și distrusă, parțial, în același secol, a fost apoi reconstruită în primul sfert al sec. XV, cu o singură navă, brațele devenind transept, în forma "crucii latine".

Biserica este orientată cu axa longitudinală pe direcția est-vest cu o abatere de 16,19°.

Etape majore de construcție

Determinarea principalelor etape de construcție s-a încercat atât pe baza unor date istorice și considerente stilistice.

Biserica și ansamblul fortificat au fost construite în trei mari etape: sec. XIV, sec. V, sec. XVIII și începutul sec. XIX – cu intervenții în sec. XX.

S-au reconstituit următoarele etape principale de construcție:

Etapă 1. În prima etapă - prima jumătate a secolului XIV - a fost construită o bazilică cu trei nave, cu cor închis pe trei laturi în est, fără turn-clopotniță, și distrusă, parțial, în același secol.

¹H. Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Band I, 1998, Hermannstadt –Heidelberg, p. 661

²Juliana Fabritius Dancu, "Cetăți țărănești săsești din Transilvania", Revista Transilvania Sibiu, 1980, p.72

Etapa 2. Biserica este reconstruită la începutul sec. XV (respectiv în intervalul 1400-1422), cu o singură navă, brațele devenind transept, în forma "crucii latine."

Tot în sec. XV, se fac lucrări de fortificare a bisericii, respectiv:

- construirea la capătul vestic al navei centrale a unui turn-donjon, cu cinci niveluri, căruia i se aduc modificări în sec. XVIII;
- închiderea portalului de vest (principal) odată cu construirea turnului la capătul vestic al navei centrale;
- se ridică zidul incintei, în oval neregulat, împreună cu trei bastioane (în est, sud-est și vest) pe plan dreptunghiular și două turnuri (în nord și sud) pe plan pătrat, cu câte trei nivele.

Etapa 3. În decursul sec. XVIII și începutul sec. XIX, s-au făcut și alte transformări în biserică— din care menționăm:

- înălțarea pereților navei centrale, și deschiderea, la acest nivel, a celor trei ferestre înalte în arc frânt, ale peretelui nordic și cele două ale peretelui sudic;
- realizarea tavanului (actual) din stucatură;
- construirea unei încăperi etajate lipită de brațul sudic al transeptului pentru lărgirea locurilor în biserică;
- construirea porticului (alipit încăperii etajate) care protejază intrarea sudică (anterioară celei uzitate actual, tot pe fațada sudică);
- construirea unei tribune pentru orgă în partea vestică a navei centrale;
- se deschide cea de-a doua intrare (acum devenită intrarea principală) pe fațada sudică.

În sec. XVIII ultimul nivel al turnul-clopotniță, prevăzut cu un coridor de apărare cu balustradă de lemn, a fost înlocuit cu un nivel scund (2,10m) care adăpostește ceasul, turnul căpătând cu această ocazie acoperișul piramidal cu învelitoare din țiglă.

În sec. XVIII (1774) a fost instalat noul altar.

În sec. XIX (1842) Söhne Mätz construiește la Șaroș o orgă cu 14 registre.

Fig.8. Desen după L.Schuller (1868), H. Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Band I, 1998, Hermannstadt-Heidelberg, p. 661

Dezvoltarea ulterioară. Intervenții de sec. XX

Pe parcursul timpului unele elemente au dispărut – de exemplu, drumul de strajă al curții.

O intervenție de factură contemporană – sec. XX (nu se cunoaște cu exactitate anul construcției) - este scara exterioră din beton, cu parapet din beton, acoperită cu o copertină cu structură de lemn și învelitoare din țiglă ceramică, pentru accesul la tribuna din brațul sudic al transeptului.

De asemenea, bastionului din sud-est, care a fost transformat în "locuința paznicului", i s-a clădit în față (spre curte) o încăpăre, lungă și îngustă, cu o vatră, al cărui acoperiș într-o pantă se continuă sub forma unui șopron acoperit până la turnul de intrare din sud.

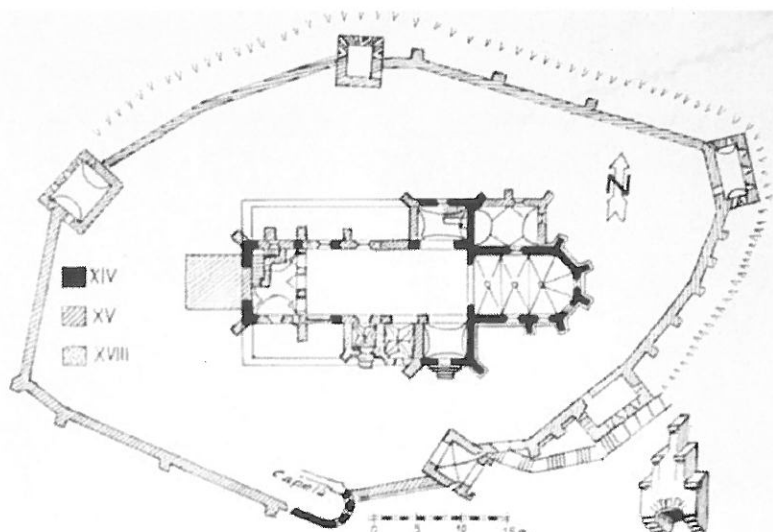

Fig. 9. Perioadele de construcție a ansamblului (după J. Fabritius-Dancu)

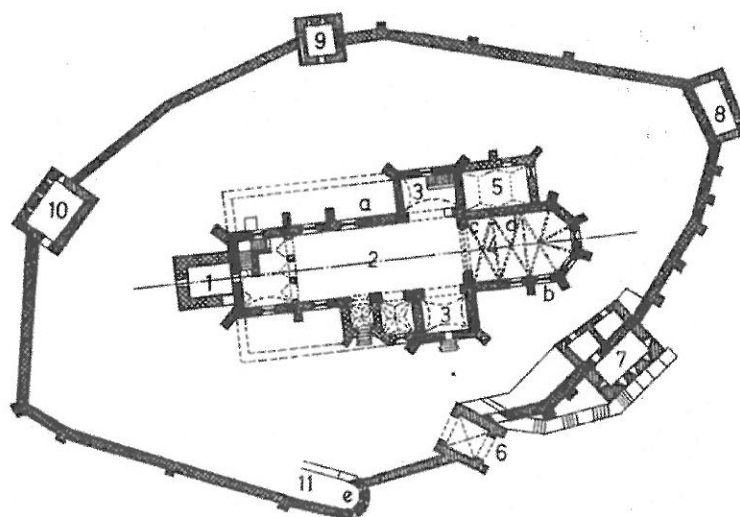

Fig. 10. Perioadele de construcție a ansamblului (după H. Fabini)

4. INTERVENȚII, REPARAȚII

În anul 1422 – sunt finalizate lucrările de reconstruire ale bisericii, este sfințită de un trimis papal, acest lucru fiind consemnat de o inscripție în sacristie "Dedicatio hujus ecclesiae peragitur Domenica post 11000 Virginum anno Domini 1422"¹.

Din păcate, această inscripție nu mai este vizibilă în prezent, probabil fiind deteriorată de infiltrațiile de apă la nivelul bolții și al tavanului și/ sau acoperită de lucrările de reparații și/sau renovare ale sacristiei. Nu a fost localizată nici cu ocazia efectuării sondajelor în cadrul Studiului de parament (2015).

În anul 1649 – biserica a fost renovată în mod general, ca dovadă fiind inscripția de pe peretele exterior sudic al navei bisericii, sub streșină " FECIT V NOVV EXTARE MVROS 93 RENOVARE FECIT Joh.Scharh PASTOR SARO ANNO DNI 1649".

În intervalul 1770 - 1772 – se execută lucrări de reparații la plafonul navei centrale, în urma careia a fost realizată inscripția "Fides aevi nostri restauravit anno 1770". Nici această inscripție, menționată în documentele Arhivei Centrale a Bisericii Evanghelice C.A. Sibiu, România, într-un Chestionar al Direcției Generale a Monumentelor de Arhitectură din anul 1956³, nu se mai regăsește.

În anul 1807 – (probabil) se execută lucrări de tencuire, conform inscripției în tencuială proaspătă de pe latura sudică a turnului (clopotniță) al bisericii: "1807".

În anul 1810 – se execută lucrări de renovări și reparații. Inscripția care atesta acest lucru este aflată pe fațada interioară (spre curte) a turnului de poartă sudic: "RenovareT 1810"². În prezent se păstrează numai inscripția referitoare la an (1810).

În anul 1856 – se execută lucrări de renovări și reparații. Inscripția care atesta acest lucru este aflată pe fațada interioară (spre curte) a turnului de poartă sudic, respectiv intrarea pietonală actuală. Se păstrează inscripția: "RENOWA DURCII SIM FEISCII 1856"

În anii 1939 - 1940 - se execută lucrări de renovări și reparații⁴.

În intervalul 1957 - 1959 - se execută lucrări de renovări și reparații⁵.

În anul 1962 - se execută lucrări de renovări și reparații⁶.

¹ Juliana Fabritius Dancu, "Cetăți țărănești săsești din Transilvania", Revista Transilvania Sibiu, 1980, p.72, documente din Arhiva Centrală a Bisericii Evanghelice C.A. Sibiu, România

² documente din Arhiva Centrală a Bisericii Evanghelice C.A. Sibiu, România

³, ⁴, ⁵, ⁶ idem

În anul 1966 – se execută lucrări de consolidare la partea superioară a turnului bisericii cu o centură de beton, precum și la șarpantă și acoperiș, în urma pagubelor cauzate de lovitura de trăsnet din data de 13 aprilie 1966. Se pare ca în acest incident ceasul și instalația electrică au fost distruse. (Arhiva Centrală a Bisericii Evanghelice C.A. Sibiu, România).

Din anul 1966 și până în prezent s-au mai executat lucrări de renovare (tencuieli, vopsitorii) atât la biserică, cât și la zidul de incintă, lucrări evidente în urma consultării de fotografii realizate în perioada 1975 – 2014, dar *nu au fost consemnate*.

5. DESCRIERE

În mijlocul incintei se află biserica, un edificiu de la începutul sec. XIV.

Este orientată cu axa longitudinală pe direcția est-vest cu o abatere de 16,19°.

Inițial, biserica a fost construită sub forma unei bazilici cu trei nave, cu cor închis pe trei laturi în est, fără turn-clopotniță. Pe fațada vestică era situat portalul principal, cu ambrazură de profil gotic¹.

Structura este realizată din ziduri portante din piatră spartă și piatră fasonată², întărite punctual în exterior cu contraforți în două și trei trepte, din zidărie de piatră (blocuri de piatră). Corul este separat de navă prin intermediul unui arc triumfal realizat din blocuri de piatră fasonată³.

În secolul XIV biserica a fost distrusă și arsă în incursiunile turcești, iar populația, decimată de războaie și molime, nu a avut posibilitate să o mai reconstruiască la dimesniunile inițiale. Astfel, la reconstrucția bisericii, după anul 1400, colateralele avariate au fost demolate, cu excepția părții estice, deasupra căreia s-a înălțat câte o tribună, planul bisericii căpătând ca urmare forma "crucii latine", brațele acesteia devenind un transept. Brațele crucii au dimensiuni în plan de cca. 3,90 x 5,00m. Un arc triumfal (în arc frânt) separă corul (8,50 x 11,85m) de nava bisericii (9,30 x 26,5m).

Parterul transeptului astfel creat este acoperit cu o calotă, iar tribunalele cu bolți cu nervuri din teracotă dispuse romboidal. Câte o fereastră îngustă în arc frânt luminează tribunalele. La nivelul parterului brațele transeptului sunt despărțite de navă printr-o arcadă "în mâner de paner" (arc coborât), iar la nivelul tribunei printr-o arcadă în arc frânt, nivelurile fiind despărțite printr-o cornișă profilată din tencuială, cu parapet de zidărie.

Celelalte arcade ale navei au fost zidite complet, existând la nivelul parterului doar două deschideri de ferestre, de dimensiuni reduse, una în zona vestică a navei (de sub nivelul tribunei orgii), în peretele sudic și una în fațada nordică a brațului transeptului (alipit sacristiei). Pe latura nordică istoricul Walter Horwath a putut descoperi soclurile a patru din stâlpii vechii bazilici⁴.

Peretelui nordic al corului i s-a adosat o sacristie (4,20 x 7,55m) cu pod, acoperită cu un semicilindru cu penetrații. Accesul (scund și lat, aproape patrat) în sacristie prezintă un ancadrament renascentist din piatră, dreptunghiular, profilat cu baghete cilindrice, întoarse în partea inferioară spre interior.

¹ Juliana Fabritius Dancu, "Cetăți țărănești săsești din Transilvania", Revista Transilvania Sibiu, 1980, p.72

² Kiss Loránd, Studiu de parament, 2015, p.2

³ idem

⁴ Juliana Fabritius Dancu, "Cetăți țărănești săsești din Transilvania", Revista Transilvania Sibiu, 1980, p.72

Nervurile de piatră ale bolții corului pornesc de pe colonete cilindrice. Înălțimea corului a obligat întreruperea colonetelor la jumătatea înălțimii lor prin console.

Capitelurile au formă tronconică. În partea estică acorului colonetele se înalță de pe sol, iar pe pereții corului încep abia la înălțimea de 2,5m, ținând semama de stranele cu speteze înalte, fixate lângă pereții corului¹. Profilul nervurilor cu cavete laterale se termină în partea inferioară în baghetă cu secțiune de pară. Cele trei chei de boltă aparțin tot perioadei renascentiste.

Dimensiunile generale ale corului sunt de 6,55 x 10,50m. Bolta corului are o înălțime liberă de 10,5m.

Cele patru ferestre bipartite ale pereților din est și sud ale corului au muluri gotice tardive, ambrazurile lor în arc frânt fiind profilate în exterior prin cavete.

O nișă în arc frânt, cu chenar de piatră, se deschide în fațada estică (în spatele altarului), frecvente în epoca gotică tardivă.

În urma realizării studiului de parament s-au localizat în pereții corului (pe laturile sud-estică și sudică) încă trei nișe de dimensiuni mari, cu chenar de piatră, identice cu cea de pe latura estică. De asemenea, pe latura estică s-a mai putut identifica încă o nișă identică cu cea păstrată la vedere. Deocamdată funcția acestor nișe nu este clară, ele putând fi sedilii². Pe peretele sudic al corului, în apropierea arcului triumfal, s-a identificat o altă nișă în arc segmentat, astăzi înzidită. Aceasta nu are chenar de piatră, zona de mijloc fiind distrusă de o intervenție ulterioară. Pe latura nord-estică, unde ar trebui să fie o altă nișă, se observă o intervenție la nivelul zidăriei, astfel că pe această latură nu s-a putut confirma existența nici unei nișe³.

Nava bisericii și corul sunt acoperite un acoperiș – la același nivel - în două ape („în șa”), cu învelitoare din țiglă.

În cursul fortificării din primul sfert al sec. XVI s-a construit la capătul vestic al navei centrale un turn-donjon pe plan patrulater (6,20 x 6,25m) cu cinci niveluri, ocazie cu care intrarea (portalul) de vest a fost inițial acoperită pe două treimi de piciorul turnului, o treime fiind lăsată pentru o îngustă intrare practicabilă numai din interiorul bisericii. Ulterior, datorită intervențiilor realizate pentru edificarea tribunelor și respectiv accesului la acestea, aceasta a fost zidită, în prezent nemaifiind indentificabilă.

În interior, pereții turnului-clopotniță se subțiază în trei retrageri (1,50m, 1,10m, 1,00m, 75 cm). Nivelele foarte înalte ale turnului (între 4 și 6m), separate prin platforme de lemn, sunt prevăzute cu metereze. Inițial donjonul era prevăzut la ultimul nivel cu un

¹ Juliana Fabritius Dancu, „Cetăți țărănești săsești din Transilvania”, Revista Transilvania Sibiu, 1980, p.72

² Kiss Loránd, Studiu de parament, 2015, p.3

³ idem

coridor de apărare cu balustradă de lemn, care, în sec.XVIII, a fost înlocuit cu un nivel scund (2,10m) care adăpostește ceasul, turnul căpătând cu această ocazie acoperișul piramidal cu învelitoare din țiglă.

Nivelele III și V, adăpostesc cele trei clopote – două la nivelul III (datate 1761) și unul la cel de-al cincilea nivel (datat 1922)¹.

Turnul este realizat din zidărie de piatră, ultimul nivel (V) fiind realizat din cărămidă.

Accesul în turn se realizează printr-un gol de mici dimensiuni de la nivelul balconului orgii (în spatele acesteia), de la cel de-al doilea nivel se realizează accesul în șarpanta bisericii.

În perioada 1770-1772 s-a construit o tribună pentru orgă în partea vestică a bisericii și s-a creat intrarea sudică (exterioară) în turn². Tribuna din zidărie este separată de navă prin intermediul a patru pilaștri ce deschid trei arcade în plin cintru. Parapetul tribunei este realizat tot din zidărie.

În anul 1810 se înalță pereții navei centrale, ocazie cu care s-au deschis, la acest nivel, cele trei ferestre înalte în arc frânt, fără muluri, ale peretelui nordic și cele două ale peretelui sudic³. Tot acum se realizează și tavanul din stucatură, cu chenare, de factură barocă.

Lipită de brațul sudic al transeptului, s-a construit o încăpăre cu două niveluri, deschisă spre navă într-un arc frânt, în continuare alipindu-se spre vest un portic al intrării sudice, ambele având parterul boltit cu nervuri din teracotă. Porticul prezintă în zidurile laterale câte o nișă încheiată cu arc în acoladă. Acest acces în biserică din portic se face prin intermediul unui arc în ogivă, care mai păstrează o ambrazură profilată în baghete.

Se construiesc adiacent tribunei orgii pe laturile sudică și nordică două balcoane din lemn de brad.

O intervenție de factură contemporană (nu se cunoaște cu exactitate anul construcției) este scara exterioară din beton, cu parapet din beton, acoperită cu o copertină cu structură de lemn și învelitoare din țiglă ceramică, pentru accesul la tribuna din brațul sudic al transeptului.

Multiplele transformări ale bisericii i-au denaturat proporțiile, diminuându-i astfel efectul spațial.

¹ H. Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Band I, 1998, Hermannstadt –Heidelberg, p. 661

² Juliana Fabritius Dancu, "Cetăți țărănești săsești din Transilvania", Revista Transilvania Sibiu, 1980, p.72

³ idem

Zidul de incintă

Centura zidului de apărare, ridicată în sec.XV, în oval neregulat, se adaptează formei terenului, biserica fiind amplasată pe un promontoriu.

Zidul incintei, o curtină simplă de 8-10m înălțime, prezintă în partea superioară metereze și guri de turnare, care au fost folosite de pe coridorul ce înconjură zidul, de la care s-au păstrat găurile bârnelor de susținere în zid¹.

În dreptul intrării sudice a bisericii, incinta formează un ieșind, aici fiind incluse, în traiectoria curții, absida și peretele sudic al fostei capele în stil romanic, care se presupune că ar fi fost prima biserică a satului.

Trei bastioane (în est, sud-est și vest) pe plan dreptunghiular și două turnuri (în nord și sud) pe plan pătrat, cu câte trei nivele, leagă curtea (incinta exterioară) construită din cărămidă.

Unii istorici presupun că în colțul de sud-vest era edificat un bastion sau turn, astăzi demolat, zidul fiind completat cu cărămidă². Aceste modificări nu mai sunt astăzi vizibile, curtea fiind tencuită pe ambele fețe.

Astăzi mai este vizibil, doar din exteriorul incintei, pe latura vestică a curții, numai un ancadrament de lemn simplu înzidit, prin care se realiza probabil un acces secundar în incintă.

Curtina este formată din zidărie neregulată din piatră de carieră cu inserții locale de cărămidă. Zidăria este tencuită atât la interior, cât și la exterior.

Zidul este susținut pe laturile de nord, sud și mai puternic în sud-est, unde panta este mai accentuată, de contraforți originali realizați din zidărie mixtă de piatră și cărămidă, (unii cu două retrageri) și acoperiți cu țiglă ceramică.

În secțiune verticală, pe anumite tronsoane se păstrează spre interiorul incintei o retragere, probabil pe aceasta „treaptă” se sprijinea drumul de gardă.

De asemenea, se păstrează elemente de fortificare – guri de tragere, guri de turnare.

Zidurile sunt acoperite cu o învelitoare de țigle tip solzi, într-o apă, spre exteriorul incintei.

¹Juliana Fabritius Dancu, "Cetăți țărănești săsești din Transilvania", Revista Transilvania Sibiu, 1980, p.72

²idem

(Fig.11) **Turnurile**

Curtina leagă trei bastioane (în est, sud-est și vest) pe plan dreptunghiular, și două turnuri (în nord și sud) pe plan pătrat, cu câte trei nivele.

Sistemul constructiv al turnurilor este similar cu cel al zidului de incintă – zidărie mixtă de piatră și cărămidă legată cu mortar de var/nisip. Turnurile sunt tencuite atât spre interiorul incintei, cât și spre exterior.

(Fig.12) **Turnul de sud sau "Turnul de poartă"**

De-a lungul laturii estice a cetății urcă un drum carosabil către o intrare boltită, deasupra căreia se înalță turnul de poartă pe plan patrat (5.30 x 5.60 m), cu două nivele.

În descrierea făcută în anii 1980², J. Fabritius-Dancu precizează faptul că la acest turn contraforturile ce flanchează poarta păstrau lagărele de glisare ale hersei ce închidea odinioară intrarea. Astăzi aceste lagăre, din păcate, nu mai sunt vizibile, fiind probabil îngropate în tencuială.

Fruntea înaltă a turnului este prevăzută cu trei mașculiuri scoase în consolă și acoperite cu frontoane în trepte, de formă decorativă.

Turnul este realizat din zidărie de cărămidă. Acoperișul în pupitru al turnului, acoperit cu țiglă solzi, este înclinat spre curte.

¹Juliana Fabritius Dancu, "Cetăți țărănești săsești din Transilvania", Revista Transilvania Sibiu, 1980, p.72

²idem

Nivelurile superioare erau separate printr-un planșeu intermediar din lemn, care nu se mai păstrează, se observă doar golurile din pereți unde erau poziționate grinzile.

Pe fațada dinspre curte se mai poate citi inscripționat anul "1810", an în care s-au executat lucrări de renovări și reparații.

(Fig.13) **Turnul de nord**

Turnul nordic, pe plan aproximativ patrat (4.80 x 5.20m), armonios proporționat, are o înfățișare pitorească. Acesta mai este cunoscut și sub numele de "Speckturm" (germ.), adică "turnul cu slănină", datorită faptului că în turn se menținea la uscat slămina.

Turnul este clădit din cărămidă, pe trei niveluri și este acoperit de un coif în piramidă, cu învelitoare din țiglă ceramică solzi, parțial "în coadă de rândunică", cu cornișă profilată sub învelitoare.

Devansat pe jumătate, în parterul turnului se deschid metereze oblice spre exteriorul incintei.

Al doilea nivel a fost locuibil, așa cum indică o fereastră de mici dimensiuni din peretele sudic. Intrările la nivelele inferioare (I și II), direct din exteriorul turnului, se găsesc pe latura estică.

Latura dinspre curte a păstrat sub streșină un ornament din elemente geometrice pictat cu alb și roșu în contur negru, de factură gotică-târzie, similară celei de pe turnul sfatului din ansamblul bisericii evanghelice din Biertan.

O cornișă de piatră, un ciubuc, înconjoară partea devansată a ultimului cat (nivelul III), arcuindu-se în centrul laturilor deasupra gurilor de turnare, ingenios și decorativ camuflete în acest fel. Ultimul nivel prezintă metereze, perimetral.

(Fig.14) **Bastionul estic**

În est se află un devansat un bastion pe plan dreptunghiular (5.20 x 8.00m), cu trei nivele, care, clădit pe pantă, boltit în leagăn, formează o pivniță pentru încăperea de la al doilea nivel. Accesul la primul nivel se realizează dinspre exteriorul incintei (o ușă masivă, metalică).

Turnul este clădit din cărămidă și este acoperit de o șarpantă în două ape, cu învelitoare din țiglă ceramică solzi.

Cel de-al doilea nivel, se prezintă ca un nivel de parter, cu acces dintre curtea incintei bisericii. Acest nivel de parter a fost transformat în încăpere locuibilă (nu există consemnări asupra anului de intervenție), prezentând spre incintă bisericii un gol de ușă și fereastră, la nivelul II, și încă un gol de fereastră - la nivelul III.

Și acest bastion are zidurile prevăzute cu metereze și guri de turnare pe fațadele laterale și fațada dinspre exteriorul incintei – la nivelele II și III.

(Fig.15) **Bastionul sud-estic**

În sud-est un bastion cu trei niveluri este devansat în fața curtinei, între frontoanele celor două laturi înguste întinzându-se un acoperiș în formă de "șă", acoperit cu țiglă ceramică solzi.

Al doilea nivel, la nivel cu solul curții, a fost transformat în "locuința paznicului" (nu se cunoaște anul transformării).

În față s-a clădit ulterior o încăpăre, lungă și îngustă. Singura pantă de acoperiș a acestei încăperi se continuă de-a lungul curții până la turnul de poartă, formând un șopron acoperit.

Toate cele trei nivele ale bastionului sunt prevăzute cu guri de turnare tăiate oblic în perete, și ultimul cat și cu metereze.

(Fig.16) **Bastionul vestic**

Bastionul din colțul vestic (în unele descrieri istorice fiind regăsit sub numele de "nord-vestic"), pe plan dreptunghiular (6.35 x 7,75m), devansat numai pe jumătate, prezintă tot trei niveluri.

Turnul este clădit din zidărie mixtă de cărămidă cu inserții de piatră la baza primului nivel, și este acoperit de o șarpantă în două ape, cu învelitoare din țiglă ceramică solzi.

Primul nivel, acum devenit un fel de demisol datorită înălțării cotei terenului, prezintă o boltă cilindrică cu penetrații. Accesul la primul nivel se face prin intermediul unui gol de ușă pe fațada sudică.

Nivelurile II și III erau despărțite printr-un planșeu de lemn, din care se mai păstrează doar vreo două grinzi. Accesul la nivelul II se realizează printr-un gol de ușă pe fațada nordică.

Bastionul are, de asemenea, zidurile prevăzute cu metereze și guri de turnare pe fațadele laterale și fațada dinspre exteriorul incintei – la nivelele II și III.

Capela - rămășițe

În dreptul intrării sudice a bisericii, incinta formează un ieșind, aici fiind incluse în traiectoria curții, absida și peretele sudic al fostei capele, aflată lângă marea bazilică.

Rămășițele permit identificarea unei abside semicirculare, cu trei ferestre înguste în arc frânt. Ambrazurile lor înalte din cărămidă, au fost ulterior încastrate în zidul de piatră, înlocuind ferestre mai mici, romanice.

Peretele sudic prezintă două arcade semicirculare ale bolții în cruce, spațiul dintre ele fiind nivelat cu cărămidă.

Un tabernacol se deschide în colțul răsăritean, iar în centrul laturii de sud o fereastră îngustă.

Temelia de piatră se continuă până la 2 m adâncime sub nivelul solului, înălțat cu timpul, pereții fiind în multe locuri cârpiți cu cărămidă.

Capela romanică s-ar putea să fi fost prima biserică a satului. Capele asemănătoare se întâlnesc în mai multe așezări de pe Valea Târnavei - la Moșna, Curciu, Șoala, și acolo fiind incluse în sistemul defensiv al curtinelor, ceea ce denotă că n-au mai fost folosite ca sanctuar în timpul fortificării, adică din sec. XV.¹

(Fig.17) *Anexele*

În fața bastionului sud-estic s-a clădit ulterior o încăpere, lungă și îngustă cu o vatră (prevăzută la exterior cu un coș de fum din zidărie). Singura pantă de acoperiș a acestei încăperi se continuă de-a lungul curtinei până la turnul de poartă, formând un șopron acoperit. Panta acoperișului este într-o singură apă, spre curtea incintei, cu învelitoare din țiglă ceramică, prevăzut cu sistem de preluare a apelor de pe învelitori (jgheaburi și burlane). Această construcție, de utilitate probabil la vremea edificării, este în prezent parazitară, obturând vederea spre bastionul de est și denaturând (optic) proporțiile bisericii.

Acest șopron acoperit avea, preponderent, rol de depozitare (lemn de foc etc.).

¹Juliana Fabritius Dancu, "Cetăți țărănești săsești din Transilvania", Revista Transilvania Sibiu, 1980, p.72

Sisteme de apărare împotriva atacului

Densitatea meterezelor și mașicul-urilor (mici burdufuri scoase în consolă) întrebuințate la cetate variază la diferitele ziduri, fiind mai mare pe părțile expuse atacurilor.

Prin aceste mici burdufuri fără fund scoase în consolă se turna păcură fierbinte, apă sau grăsime clocotită.

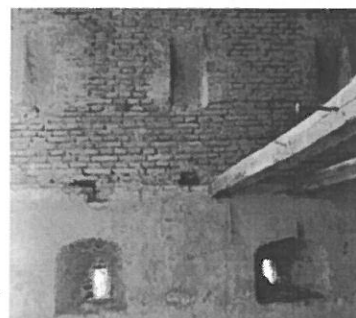
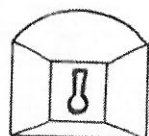
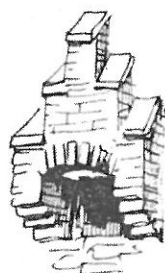

Fig. 18-21 Turnul poartă (de sud) – vedere din afara incintei și din interiorul turnului. Se presupune că poarta că ar fi fost închisă cu hersă, ocrotită de un trei mașiculi cu câte o gură de turnare și metereze în forma găurii de cheie inversată (desene de J.Fabritius Dancu)

La turnuri și zidurile de incintă sunt întrebuințate metereze simple și guri de turnare:

Fig. 22. Metereze simple și guri de turnare la turnul de est

Fig. 23. Metereze simple și guri de turnare la turnul de sud-est

Fig. 24-25. Metereze simple și guri de turnare la zidul de incintă și Turnul de nord

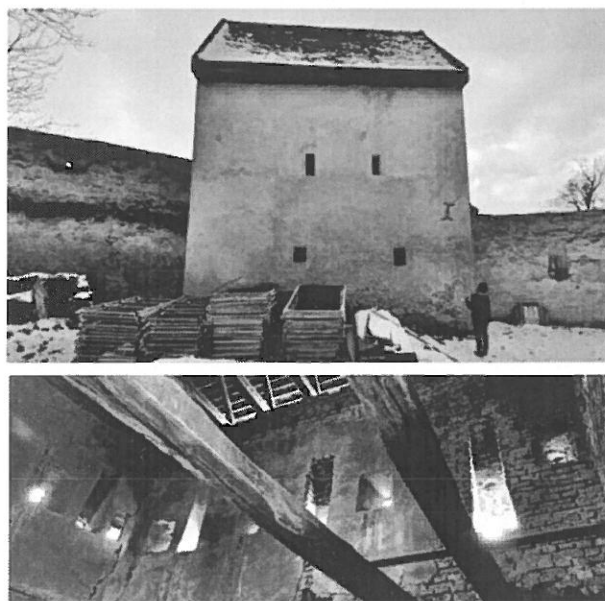

Fig. 25-26. Metereze simple și guri de turnare la zid de incintă și Turnul de vest

Decorațiuni din piatră

Fortificațiile au forme simple, rectangulare.

La *biserică* se păstrează câteva elemente decorative de piatră, datate ca fiind, în mare majoritate, de la începutul sec. XV, perioadă renașcentistă căreia îi corespunde și plastica arhitectonică a corului:

- cornișa de soclu a corului, unde sunt încastrate bucăți refolosite din vechea ambrazură a portalului vestic, mai vechi (de la edificarea bisericii în forma inițială din prima jumătate a sec. XIV), probabil de factură gotică, închis odată cu edificarea turnului-clopotniță;

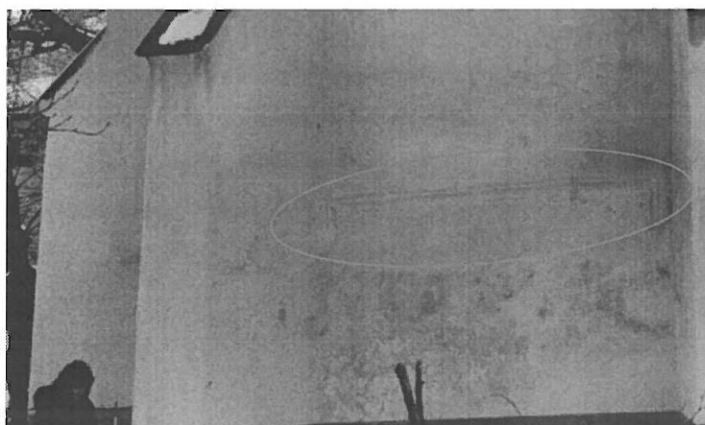

Fig. 27. Bucăți din ambrazura portalului vestic încastrate în cornișa de soclu a corului.

- în apropierea intrării sudice a bisericii s-au păstrat două elemente de turnulețe gotice (*Wimberg* germ.) care ar fi putut decora portalul vestic, închis odată cu fortificarea bisericii¹;

Fig. 28. Fragment dintr-un turn gotic (wimberg), care decora probabil portalul de vest²

¹ Kiss Loránd, *Studiu de parament*, 2015, p.4

² idem, p.20

- cornișa superioară a corului, pe latura nordică, din blocuri de piatră fasonată;

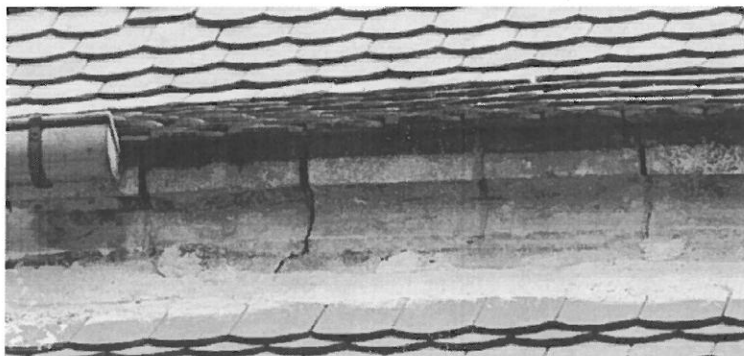

Fig. 29. Cornișa superioară a corului, latura nordică¹

- nervurile bolții corului ce pornesc de pe colonete cilindrice, întrerupte la jumătatea înălțimii lor, prin console cu capiteli de formă tronconică;

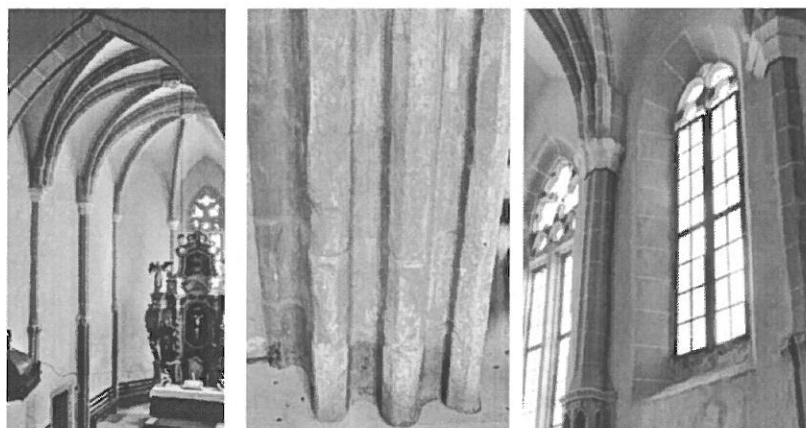

Fig.30-32. Nervurile bolții corului, detalii.

- patru ferestre bipartite ale pereților din est și sud ale corului, cu muluri gotice tardive.

Fig.33. Ferestrele corului cu muluri gotice tardive

¹ Kiss Loránd, Studiu de parament, 2015, p.7

- un ancadrament de ușă montat la accesul în sacristie.

Fig. 34. Ancadrament de ușă la sacristie

- chenarul de piatră al nișei din spatele altarului;

Fig.35. Nișa gotică cu chenar de piatră din spatele altarului

La *turnul de nord* o cornișă de piatră, un ciubuc, înconjoară partea devansată a ultimului cat (nivelul III), arcuindu-se în centrul laturilor deasupra gurilor de turnare, ingenios și decorativ camuflate în acest fel.

Fig. 36. Turnul de nord - detaliu cornișă de piatră

6. VALORI DEOSEBITE, INSCRIPTII, AMENAJĂRI INTERIOARE

Piese de detaliu tratate mai bogat sunt portalele, ferestrele și nișele.

Ferestrele corului au mulaje bogate și o decorație de piatră cu reprezentări figurative. Spateții nu sunt profilați iar mărimea mulului este proporțională cu lățimea golului. Ferestrele s-au împărțit în două lumini, acesta datorându-se probabil unor considerente statice, utilizându-se un montant deosebit de robust, legat de mul prin intermediul unui lintou orizontal.

Conform Studiului de parament realizat de Kiss Loránd, asemenea ferestrei estice, chenarul ferestrelor sud-estice și sudice ale corului porneau de la cota de 2,5m, ulterior zona inferioară a acestor două ferestre fiind înzidită. A doua fereastră dinspre colțul estic al laturii sudice a fost construită ulterior, în perioada gotic-tardivă, date fiind atât chenarul ferestrei, cât și mulú-urile din zona superioară. În zona superioară a ferestrelor gotice s-au păstrat vitraliile din elemente circulare transparente montate în plumb. Acestea pot proveni din sec. XV-XVI.¹

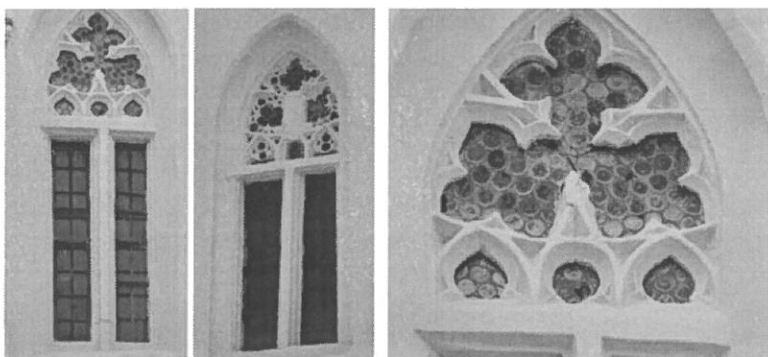

Fig. 37-39. Ferestrele gotice ale corului. Vitralii originale la partea superioară a ferestrelor.

O valoare deosebită o prezintă *decorațiile murale* localizate în interiorul bisericii în urma cercetărilor de parament, precum și nișele din pereții corului.

În urma realizării studiului de parament s-au localizat în pereții corului (pe laturile sud-estică și sudică) încă trei nișe de dimensiuni mari, cu chenar de piatră, identice cu cea de pe latura estică. De asemenea, pe latura estică s-a mai putut identifica încă o nișă identică cu cea păstrată la vedere. Deocamdată funcția acestor nișe nu este clară, ele putând fi sedilii¹.

Pe peretele sudic al corului, în apropierea arcului triumfal, s-a identificat o altă nișă în arc segmentat, astăzi înzidită. Aceasta nu are chenar de piatră, zona de mijloc fiind distrusă de o intervenție ulterioară².

¹ Kiss Loránd, Studiul de parament, 2015, p.7

² idem

Fig.40. Nișe înzidite localizate în pereții corului în urma studiilor de parament¹

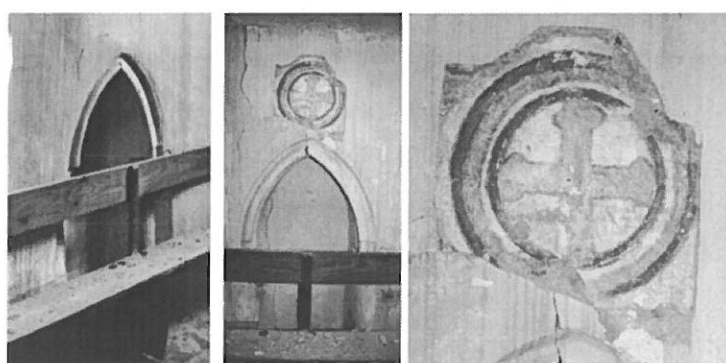

Fig. 41-43. Nișa din spatele altarului înainte de Studiul de parament

Cruce de consacrare pictată deasupra nișei în culorile roșu și galben, cu contur negru²

Desupra nișei din spatele altarului (peretele estic) a fost găsită o pictură cu o *cruce de consacrare* în culorile roșu și galben, cu contur negru³. O altă cruce păstrată mult mai fragmentar a fost identificată pe peretele sudic al corului⁴.

Pe pilastrul nordic al arcului triumfal, pe latura dinspre navă, pe suprafața pietrei fasonate s-au putut localiza:

- o figură de sfânt feminin încoronat, în mantie roșie, cu chenar decorativ din elemente florale. Suprafața pictată este de cca. 50 x 200 cm⁵.
- în apropierea acestei picturi pe peretele nordic poate fi identificat același strat pictural, însă cu o zonă de tencuială a picturii mult mai friabilă, cu suprafețe decapate lacunare. Suprafața stratului pictural poate fi la cca. 1 - 2 mp⁶.
- în zona superioară a arcului triumfal latura vestică a pilastrului nordic, a fost identificat un chenar decorativ, dintr-o bandă din linii negre șerpuitoare cu motive de culoare roșu deschis, ce scotea în evidență arcul triumfal⁷.

^{1, 2} Kiss Loránd, *Studiu de parament*, 2015, p.14, p.15

^{3, 4, 5, 6, 7} idem, p.3

Fig.44-45. Pilastrul nordic cu suprafețe pictate localizate¹

Pe peretele nordic al corului, în apropierea arcului triumfal, la cota de cca.5m, a fost identificată o inscripție (4-5 rânduri) cu litere negre majuscule. Din stratigrafie și caracterul literelor se presupune cu inscripția a fost realizată în sec. XVII-XVIII².

Fig. 46. Urme de inscripție pe peretele nordic al corului³

O altă inscripție, pe peretele nord-estic, la cota de 2m, s-au păstrat fragmentele unei inscripții cu litere negre, care s-a pierdut parțial dat fiind faptul că a fost realizată pe zugrăveală albă. Odată cu pierderea parțială a acesteia s-a pierdut în parte și inscripția⁴.

¹ Kiss Loránd, Studiu de parament, 2015, p.17

² Kiss Loránd, Studiu de parament, 2015, p.4

³ Kiss Loránd, Studiu de parament, 2015, p.16

⁴ idem, p.4

În sondajele deschise în porticul gotic sudic reiese că tencuiala din perioada gotică s-a păstrat, cu inscripții de sepie, incizii pe suprafața lor¹.

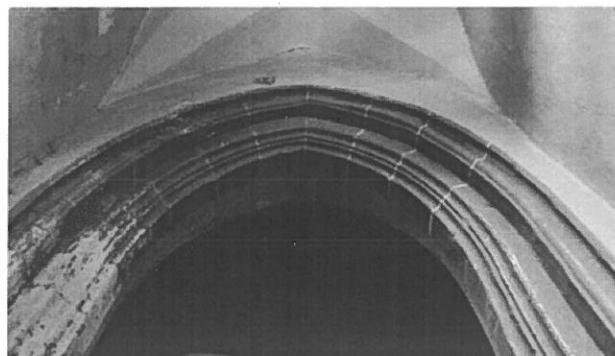

Fig.47. Portalul sudic de factură gotică

Importante sunt și cele trei chei de boltă originale, aparținând perioadei renascentiste, dintre care două închid, între petalele trandafirului luteran, fețe omenești, iar cea din mijloc înfățișează în spiritul Renașterii o figură umană compusă din frunze.

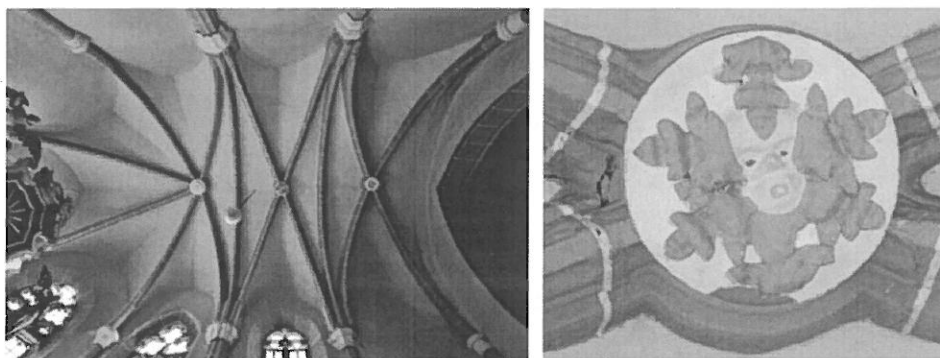

Fig.48-49. Cheile de boltă ale corului aparținând perioadei renascentiste

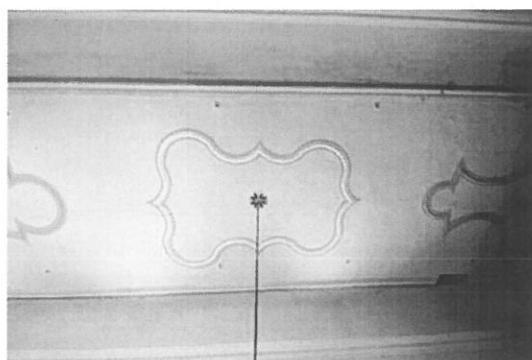

Fig.50. Tavanul navei din stucatură, cu chenare, de factură barocă.

¹ Kiss Loránd, Studiu de parament, 2015, p.4

Intrarea principală din peretele sudic prezintă un *ancadrament elaborat*, de factură eclectică, cu pilaștrii cu capitel ionic cu volute, arhitrava simplă din tencuială, urmată de o cornișă stilizată cu denticuli, și terminată un fronton curb (arc de cerc) realizat în retrageri succesive, cu denticuli, acoperit cu țiglă, pe un sistem de cărămizi care ies în console (succesive). Deasupra ușii este un gol de fereastră oval ("Oberlicht"), protejat de un fronton triunghiular realizat, pe același model, în retrageri succesive și acoperit cu țiglă, pe un sistem de cărămizi care ies în console (succesive) și așezat pe un fel de pilastru stilizat.

Fig. 51. Intrarea principală pe fațada sudică

Mobilierul

Altarul

În anul 1774 a fost instalat noul altar realizat în stil baroc, de către maestrul Sighișorean Johann Folbarth. Altarul, este o piesă sculpturală din lemn de brad și elemente decorative (strunjite) din lemn de tei, reprezentând crucifix-ul în partea centrală, încadrat de statuile Apostolului Petru și Pavel. Fața altarului este constituită din panouri pictate cu tempera.

Datarea altarului s-a făcut în urma inscripției de pe acesta "Martin Fay, Pastor, Johann Folbarth, artifex Schässburgensis anno 1774" aflată deasupra decorațiilor rococo ce-l înconjoară pe Isus răstignit.

¹document din Arhiva Centrală a Bisericii Evanghelice C.A. Sibiu, România

Fig. 52. Altarul de factură barocă

Orga. În anul 1842 Söhne Mätz construiește o orgă, în stil baroc, cu 14 registre, reparată în anii 1906 și 1923 de către Karl Einschenk¹.

Fig.53. Orga cu 14 registre, din sec. XIX, de factură barocă

Cristelnița (Erztaufbecken germ.) realizată din piatră și lemn pictat, este o lucrare de sec. XIX².

Fig. 54. Cristelnița

¹ H. Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Band I, 1998, Hermannstadt –Heidelberg, p. 661

² idem

7. VALORI DEOSEBITE, INSCRIȚII, AMENAJĂRI EXTERIOARE

Biserica

Pe latura estică a corului, se mai păstrează un fragment de inscripție din tencuiala de epocă. Inscripția a fost relizată cu culoare neagră pe zugrăveală albă cu anul "16". Din păcate cealaltă parte a inscripției nu se mai păstrează, probabil fiind acoperită de alte straturi de zugrăveală.

Inscripția a fost realizată pe tencuială proaspătă, probabil fiind vorba de o inscripție ce atestă o reparație sau intervenție exterioară¹.

Fig. 55. Inscripție pe peretele estic al corului, sub streșină²

Inscripția de pe peretele exterior sudic al navei bisericii, sub streșină, "FECIT V NOV EXTARE MVROS 93 RENOVARE FECIT Joh.Scharh PASTOR SARO ANNO DNI 1649", atestă renovarea bisericii în anul 1649.

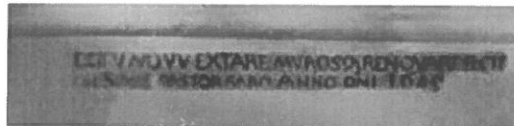

Fig. 56. Inscripția exterioară pe peretele sudic al navei bisericii, sub streșină

Turnul bisericii

Inscripția în tencuială proaspătă de pe latura sudică a turnului (clopotniță) a bisericii: "1807" atestă faptul că, cel mai probabil, s-au executat lucrări de tencuire exterioară și/ sau de reparații³.

Fig. 57. Latura sudică a turnului, cu inscripția în tencuială – anul 1807⁴

¹ Kiss Loránd, Studiu de parament, 2015, p.4

² idem, p.6

³ idem, p.4

⁴ idem, p.8

În sec.XVIII ultimul nivel al turnul-clopotniță, prevăzut cu un coridor de apărare cu balustradă de lemn, a fost înlocuit cu un nivel scund care adăpostește ceasul. Inițial cadranul patrat al ceasului a fost pictat direct pe fațadele turnului, ulterior acestuia fiindu-i suprapus un cadran rotund metalic (cel care se păstrează și astăzi). Nu s-au găsit informații referitoare la anul modificării.

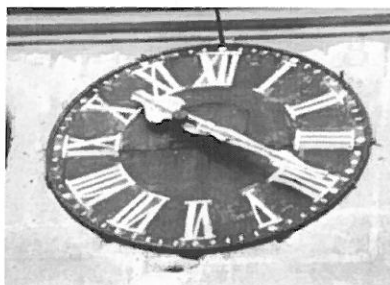

Fig. 58. Urmele cadranului pictat al turnului, vizibile pe latura sudică¹

În turnul bisericii se găsesc trei clopote, două la nivelul III (datate 1761) și unul la cel de-al cincilea nivel (datat 1922)².

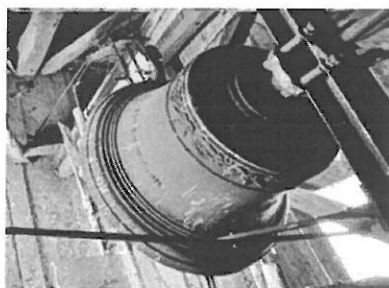

Fig. 59. Clopotul de la nivelul cinci, pe care se poate citi data de "1922"

Turnul nordic al zidului de incintă

Latura dinspre curte a turnului a păstrat sub streșină o pictură decorativă din elemente geometrice pictat cu alb și roșu în contur negru, de factură gotică-târzie, similară celei de pe turnul sfatului din ansamblul bisericii evanghelice din Biertan.

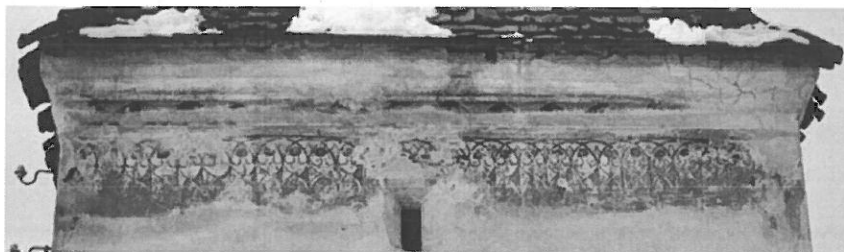

Fig. 60. Pictură decorativă pe fațada dinspre curte a Turnului nordic

¹ Kiss Loránd, *Studiu de parament*, 2015, p.8

² H. Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Band I, 1998, Hermannstadt –Heidelberg, p. 661

Turnul sudic sau turnul de poartă al zidului de incintă

Pe fațada spre curte a Turnului sudic se păstrează inscripția referitoare la an (1810) realizată în urma lucrărilor de renovări și reparații.

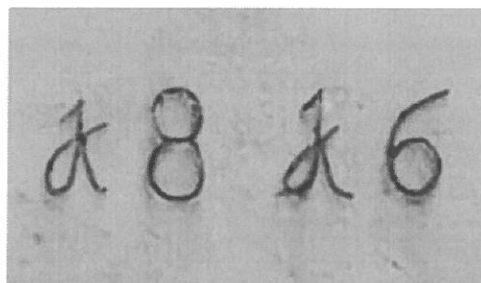

Fig. 61. Inscripție pe fațada spre curte a Turnului de poartă (sudic)

Pe fațada interioară (spre curte) a turnului de poartă sudic, respectiv intrarea pietonală actuală se păstrează inscripția: "RENOVA DURCII SIM FEISCII 1856" încadrată de un chenar oval din motive vegetale (frunze), care atestă lucrările de renovări și reparații executate.

Fig. 62. Inscripție pe fațada interioară a Turnului de poartă, respectiv intrarea pietonală

8. SINTEZA CERCETĂRII, RECOMANDĂRI

Biserica fortificată din Șaroș pe Târnave nu se află printre cele mai importante monumente istorice din Transilvania, dar prezintă valoare atât în ansamblu, prin îmbinarea armonioasă a elementelor componente realizate în epoci diferite cât și în detaliu, printre elementele cele mai expresive remarcându-se elementele gotice din piatră cu decorațiile lor, mai ales cele patru ferestre de factură gotică cu mulu-uri și vitralii originale.

De asemenea, decorația murală a Turnului de nord, de factură gotic-tardivă, datată la sfârșitul sec. XV, are o valoare aparte dat fiind că din această perioadă se păstrează foarte puține decorații exterioare.

Picturile decorative localizate, în urma studiilor de parament, pe peretele și pilastrul nordic al arcului triumfal (dintre cor și nava centrală) sunt de interes deosebit, mai ales datorită vechimii lor. Cel mai probabil acestea au fost acoperite cu zugrăveală în perioada Reformei.

Recomandări

În afara lucrărilor care au ca scop stoparea degradărilor, reparații și conservare, este necesară în viitor și abordarea altor probleme, care țin deja de domeniul restaurării și pentru care în prezent nu există posibilități. Dintre acestea menționăm:

- conservarea și restaurarea picturilor decorative exterioare de pe Turnul nordic, dat fiind că acestea sunt cele mai expuse intemperiilor;
- reabilitarea tâmplăriei ferestrelor, conservarea-restaurarea vitraliilor din mulu-urile ferestrelor gotice ale corului;
- desfacerea, restaurarea și punerea în valoare a unor elementelor înzidite localizate la realizarea sondajelor Studiului de parament (nișe în pereții corului etc.)
- conservarea și restaurarea picturii figurative de pe pilastrul nordic al arcului triumfal, localizate la realizarea sondajelor Studiului de parament.

Este necesară însă, în această etapă a lucrărilor, îndepărtarea tencuiei cu ciment din zonele inferioare ale navei, respectiv până la cota de 2m pe latura nordică și vestică, până la 1m pe latura sudică, așa cum se propune și în Studiul de parament realizat¹.

¹ Kiss Loránd, Studiu de parament, 2015, p.5

9. BIBLIOGRAFIE

Documente din Arhiva Biroului de proiectare al Consistoriului Superior al Bisericii evanghelice din Sibiu.

Hermann **Fabini**, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Sibiu, vol I 1998 și vol. II 1999.

Juliana **Fabritius-Dancu**, *Cetăți bisericești ale sașilor din Transilvania*, Sibiu, 1980.

Georg **Gerster**, Martin **Rill**, *Siebenbürgen im Flug*, München, 1997.

Kiss **Loránd**, *Studiu de parament*, Târgu Mureș, 2015 (martie).

STUDIU DE PARAMENT
LA BISERICA EVANGHELICĂ
ȘAROȘU PE TÂRNAVE, JUD SIBIU

Kiss Loránd
S.C. Imago Picta S.R.L.
14.03.2015

TÂRGU-MURES

1. INTRODUCERE:

Sondajele stratigrafice de la biserica evanghelică din Șaroșu pe Târnave au fost efectuate la cererea Consistoriului Superior al Bisericii Evanghelice

-Scopul principal al sondajelor a fost determinarea stratigrafiei tencuielilor, localizarea eventualelor picturi murale, decorații parietale aflate sub tencuieli ulterioare, cât și a eventualelor elemente arhitecturale înzidite.

-Sondajele stratigrafice au fost efectuate de către Kiss Lóránd, în luna martie a anului 2015

2. SCURTA DESCRIERE A MONUMENTULUI:

Localitatea Șarosu pe Târnave este situat la afluența pârâului Biertan în râul Târnava Mare, pe drumul național Sighișoara-Mediaș. Prima atestare a localității provine din anul 1283, când este menționat preotul pleban al bisericii „Henricus de Saros”. În decima papală din 1322 este menționat „Petrus sacerdos ecclesiae sancti Nicolai de Sarus”. Din acest document reiese că biserica avea hramul Sfântului Nicolae de Myra. În evul mediu localitatea aparținea scaunului administrativ Două Scaune (Zweistühlen).

Biserica este situat pe o colină din marginea vestică a localității. Este compusă din navă dreptunghiulară cu două transepte (nordic și sudic), altar poligonal cu sacristie alipită laturii nordice a altarului și turn vestic. Altarul bisericii are o boltire în cruce sprijinit pe pilaștrii, cu nervuri de piatră. Cele două transepte au o boltire gotică cu nervuri de ceramică. Nava are un tavan tencuit cu chenare de factură barocă, realizate din stucatură. Biserica este înconjurată de un zid de incintă cu plan neregulat, poligonal, cu câte un turn pe laturile nord-vestic, nordic, estic, sud-estic și poarta din latura sudică. Pe latura sudică zidul de incintă a înglobat zidurile unei capele romanice semicirculare.

3. DESCRIEREA STUDIULUI DE PARAMENT

În cadrul cercetării de parament am realizat sondaje stratigrafice la suprafețele interioare ale bisericii. (Exteriorul fiind recent rezugrăvit).

Zidărie: -Biserica a fost construită în sec XIV (navă + absidă poligonală), din piatră spartă și piatră fasonată. Din prima perioadă de construcție s-au păstrat o gamă largă de elemente de piatră fasonată: ancadramente, capiteluri, console, pilaștrii, nervuri, chei de boltă. Aceste elemente se înrudesesc cu cele din biserica evanghelică din Ighișul Nou, Dârlos și Mălâncrav.

În a doua jumătate sec XV fiind construite cele două transepte similare cu cele din Ațel.

Tencuială:

În urma cercetării am putut localiza următoarele decorații murale:

-Pe pilastrul nordic al arcului triumfal, pe latura dinspre navă pe suprafața pietrii fasonate se observă un strat pictural figurativ: figură de sfânt feminin

încoronat, în mantie roșie. Figura are un chenar decorativ din elemente florale de factură gotică. Pictura este realizată în tehnica a secco, fiind aplicat pe un strat subțire de spoială aplicat pe suprafața pietrii. Suprafața pictată este de cca 50x200 cm.

În apropierea picturii de mai sus, pe peretele nordic al navei sub câteva straturi de zugrăveli poate fi identificat același strat pictural. În această zonă tencuiala picturii este mult mai friabilă, greu de decapat, iar suprafețele decapate sunt lacunare. Suprafața cu strat pictural poate fi estimat la cca 1-2 mp.

-În zona superioară a arcului triumfal, latura vestică a pilastrului nordic, sub 5-6 straturi succesive de zugrăveli fără decorații, poate fi identificat un chenar decorativ ce scotea în evidență arcul triumfal. Decorația constă dintr-o bandă din linii negre șerpuitoare între care motive colorate de culoare roșu deschis.

-Pe pereții absidei primul strat de tencuială are o suprafață rugoasă, fiind nezugrăvită. Este vorba despre o tencuială egalizatoare tip arriccio. În zona nord-estică această tencuială are o nuanță neagră. Pe latura estică a absidei s-a păstrat o nișă gotică în arc frânt, cu chenar de piatră. Deasupra acestei nișe s-a păstrat o suprafață de tencuială de 50x50 cm pătrați cu marginile sclivisite. Pe această suprafață de tencuială s-a pictat o cruce de consacrare cu culorile roșu și galben, cu contur negru. Crucea a fost pictată în tehnica al fresco. O altă cruce păstrată mult mai fragmentar s-a putut identifica pe peretele sudic al absidei.

-Pe laturile sud-estic, și sudic s-au putut localiza încă trei nișe de dimensiuni mari, cu chenar de piatră, identice cu cea de pe latura estică. De asemenea pe latura estică s-a putut identifica încă o nișă identică. Deocamdată funcția acestor nișe este neclară, ele pot fi sedilii. Pe latura nord-estică, în zona unde ar trebui să fie nișa se observă o intervenție la nivelul zidăriei. În această latură nu am putut confirma existența nișei.

-Pe peretele sudic al absidei, în apropierea arcului triumfal se observă o altă nișă în arc segmentat, azi înzidită. Acesta nu are chenar de piatră, zona de mijloc fiind distrusă de o intervenție ulterioară.

-Asemenea ferestrei estice, chenarul ferestrei sud-estice și sudice (prima dinspre colțul estic) pornea de la cota de 2,5 m, ulterior zona inferioară a celor două ferestre fiind înzidită. A doua fereastră dinspre colțul estic al laturii sudice a fost construit ulterior în perioada gotic-târzie. Diferă atât chenarul lui cât și mulurile din zona superioară. În zona superioară a ferestrelor gotice s-au păstrat vitraliile din elemente circulare transparente montate în plumb. Acestea pot proveni din sec XV-XVI.

-Pe toată suprafața pereților absidei s-a păstrat o tencuială de epocă cu suprafața sclivisită, de culoare gri-gălbui, fără decorații.

-Pe peretele nordic al absidei, în apropierea arcului triumfal, la cota de 5m, am putut identifica o inscripție realizată pe un strat de zugrăveală intermediar.

Inscripția cu litere negre majuscule a fost realizat pe un strat alb de zugrăveală desprins de straturile anterioare. Din sondaje reiese că sunt cca 4-5 rânduri de

inscripție. Din stratigrafie și din caracterul literelor presupunem că inscripția a fost realizată în sec XVII-XVIII.

-Pe peretele nord-estic, la cota de 200 cm s-au păstrat fragmentele unei inscripții cu litere negre. Inscripția a fost realizată pe un strat de zugrăveală albă. Cu pierderea parțială a acesteia s-a pierdut în parte și inscripția.

-În sacristie sub zugrăvelile succesive s-a păstrat tencuiala de epocă. În zonele cercetate nu am observat urme de decorație murală.

În zona navei pilaștrii arcurilor triumfale a celor două transepte sunt realizate din piatră fasonată. În sondajele deschise în porticul gotic sudic reiese că tencuiala din perioada gotică s-a păstrat, cu inscripții de sepia, incizii pe suprafața lor.

-În zona nordică a navei până la cota de 150-160 cm putem observa o tencuială cu ciment. În această zonă umiditatea capilară este aparent ridicată, pe suprafața zidului fiind vizibile alge verzi, eflorescențe saline. Sub tencuiala cu ciment tencuialile anterioare s-au păstrat lacunar.

Exterior

Pe latura estică a absidei, la ultima zugrăveală a fost păstrat un fragment nezugrăvit din tencuiala de epocă cu anul 16.. Inscripția a fost realizată cu culoare neagră, pe zugrăveala albă. Din păcate cealaltă parte a inscripției a fost acoperit cu un strat de zugrăveală nouă. Inscripția a fost realizată pe tencuiala proaspătă, deci este vorba de o inscripție ce comemorează o reparație exterioară.

-Pe latura nordică a absidei se poate observa că cornișa superioară a acesteia este realizat din piatră, ea provine din prima perioadă de construcție, din sec XIV.

-Pe latura nordică a turnului, la cota de 8-10 m se observă urmele unei inscripții cu litere majuscule de dimensiuni mari. Se poate distinge literele (RE?)NOVA.. Acesta poate fi inscripția unei reparații al bisericii.

-Pe suprafața exterioară a bastionului nordic, pe laturile sudic și estic al acesteia sub streșină, pe suprafața cornișei și sub acesta s-a păstrat o pictură decorativă din elemente geometrice, de factură gotic-târzie. Această pictură are analogia aproape identică la turnul sfatului (Rathausturm) din ansamblul bisericii evanghelice din Biertan. Ambele picturi provin de la sfârșitul sec. XV.

-În apropierea intrării sudice al bisericii s-au păstrat două elemente de turnulețe gotice (g:wimperg) care puteau decora portalul vestic ulterior demolat. În zidul porții sunt vizibile elemente din piatră fasonată cu muluri care pot proveni dintr-un portal gotic, (portalul vestic?).

4.STAREA DE CONSERVARE:

Ansamblul bisericii evanghelice este în stare mulțumitoare. În anii precedenți a fost reparat exteriorul bisericii. Neajunsurile acestei reparații au început să se facă vizibil.

-Cea mai mare problemă este umiditatea capilară a cărei prezență este cea mai marcantă la zidul nordic și vestic al navei. Umiditatea capilară poate fi observat într-o măsură mai mică pe latura nordică a navei.

În câteva zone ale navei tencuiala tavanului s-a desprins de structura portantă și parțial s-a prăbușit.

-În zona bolții sacristiei se observă infiltrații de apă. Acestea pot fi urmele unor infiltrații mai vechi care au fost remediate.

-Pe latura nordică a sacristiei se observă urme de infiltrații de apă pluvială cauzată de burlanul montat necorespunzător.

5.PROPUNERI:

Aceste propuneri sunt întocmite în atenția proprietarului, cât și a executantului lucrărilor de renovări

-Îndepărtarea tencuiei cu cimet în zonele inferioare ale navei: până la cota de 2 m pe latura nordică și vestică, până la cota de 1m pe latura sudică.

-Conservarea și restaurarea picturilor decorative exterioare de pe bastionul nordic. Valoarea acestora este cu atât mai mare încât picturile exterioare sunt cele mai expuse intemperiilor vremii, din această perioadă păstrându-se foarte puține decorații.

-Conservarea și restaurarea picturii figurative de pe pilastrul nordic al arcului triumfal.

-Deschiderea, punerea în valoare a celor patru nișe din absidă. Împreună cu celelalte elemente din piatră fasonată formează cel mai valoros element al primei perioade de construcție.

-Conservarea-restaurarea vitraliilor din mulurile ferestrelor gotice ale absidei.

6BIBLIOGRAFIE:

Hermann Fabini Atlas der Siebenburgische Wehrkirchen und Dorfkirchen

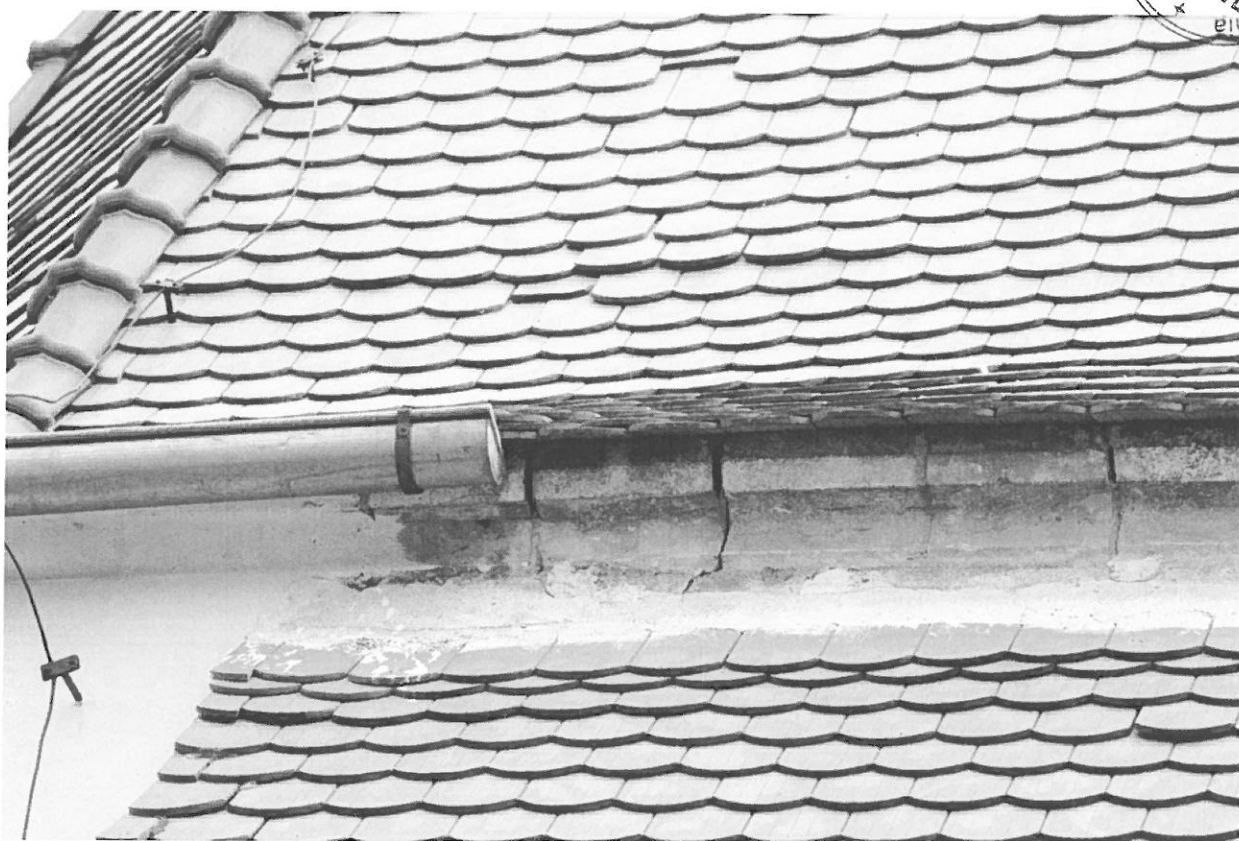
7.FOTODOCUMENTATIE

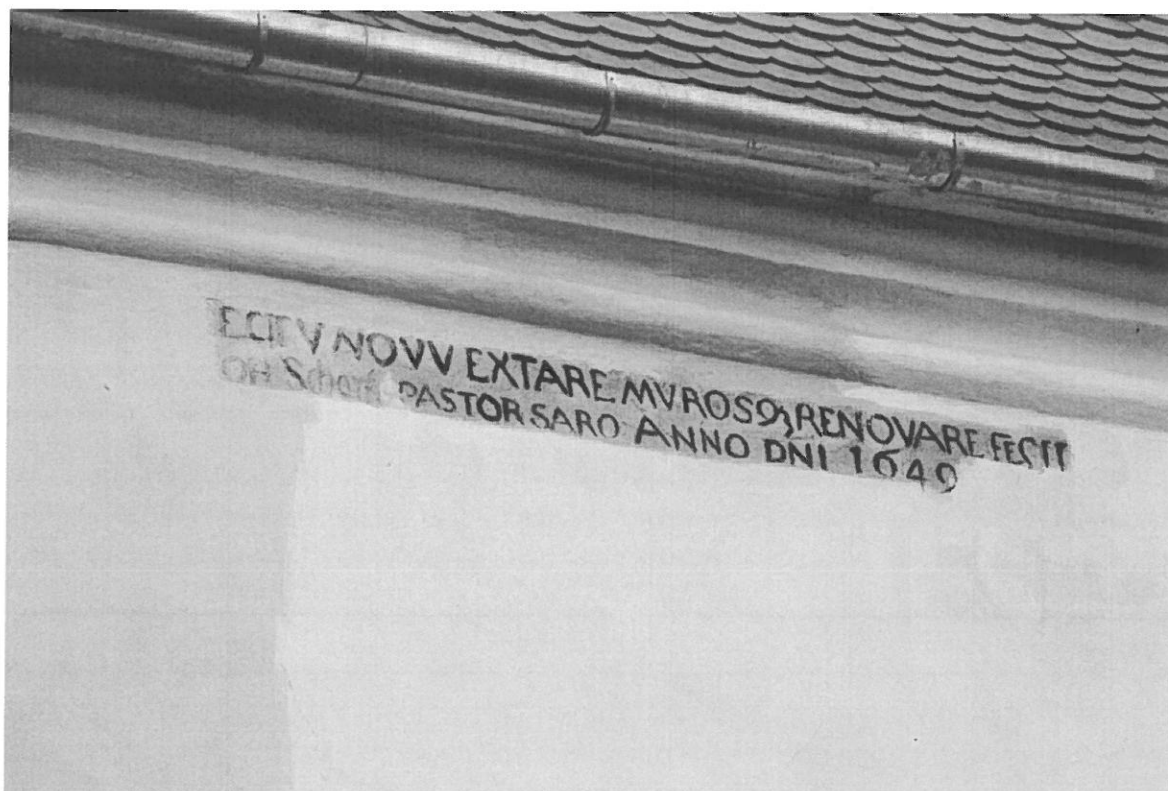
Latura estică a absidei

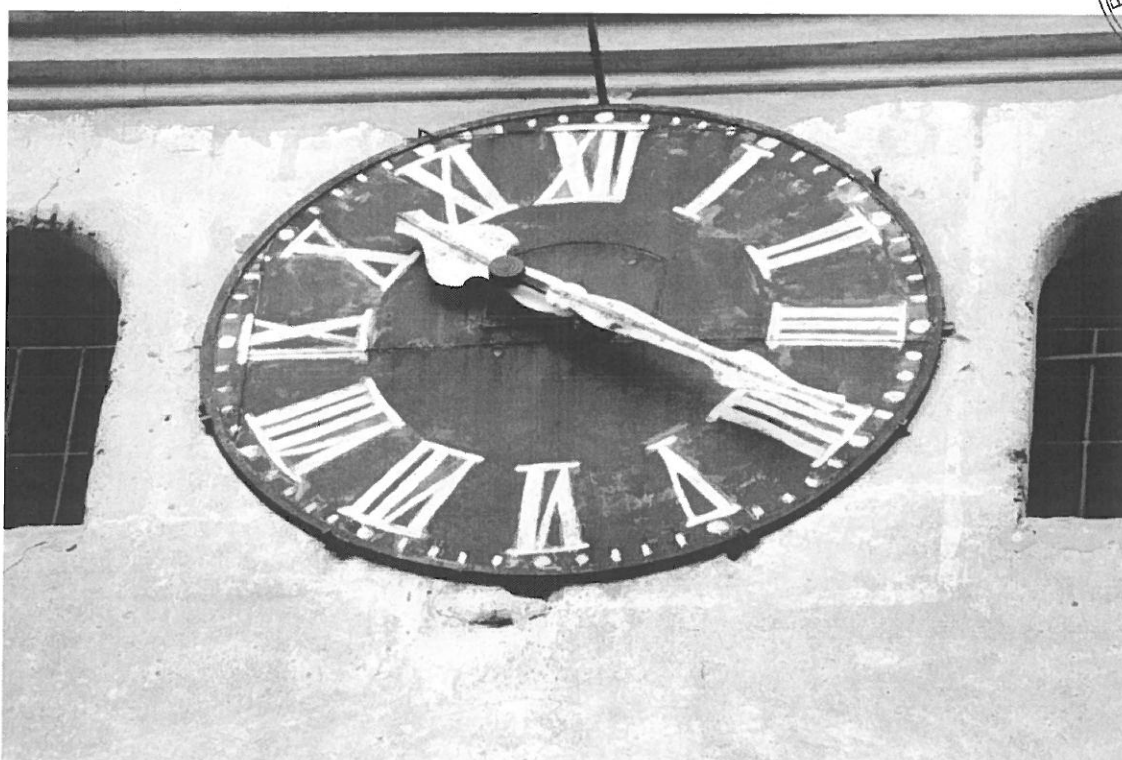
Latura estică a absidei: zona de sub streășină: Fragment dintr-o inscripție din sec XVII.

Latura nordică a absidei: cornișa superioară din piatră fasonată.

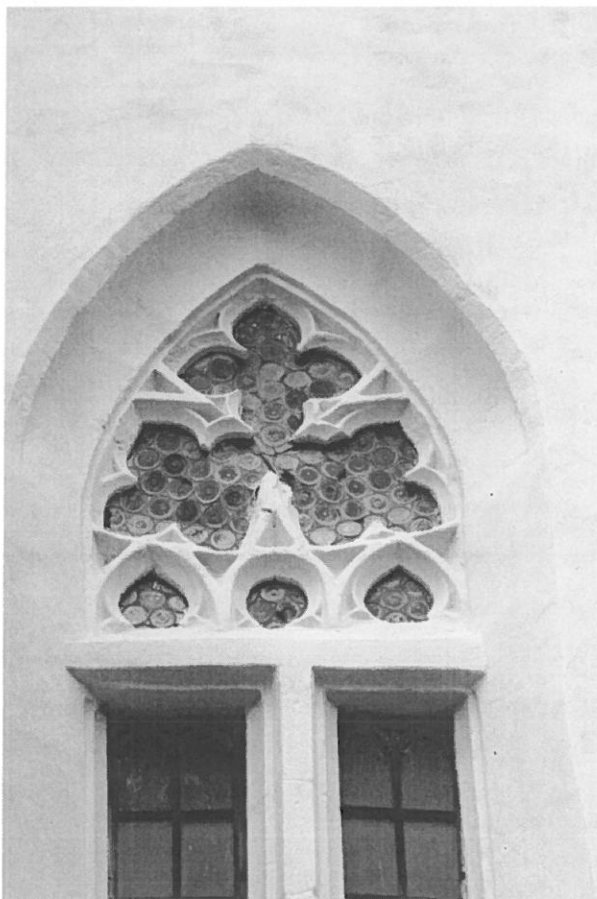
Latura sudică a navei: Inscriptie de renovare din 1649

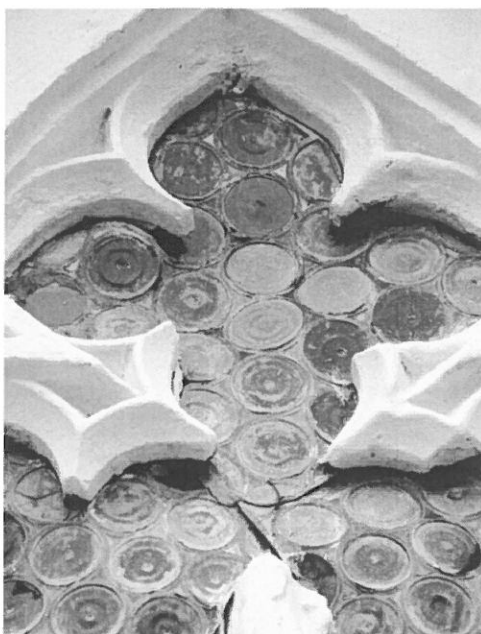
Latura sudică a turnului. Urmele cadranelui pictat al turnului

Latura sudică a turnului: anul 1807, incis în tencuiala proaspătă (probabil anul tencuirii)

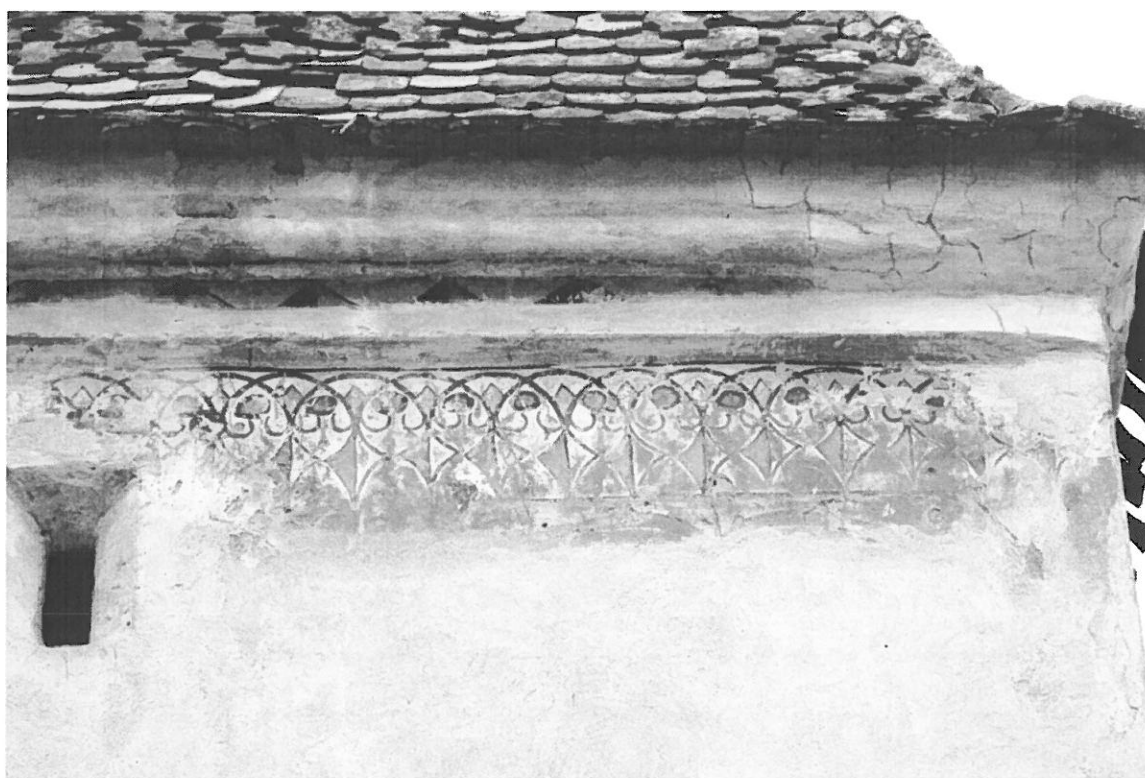
Fereastra sud-estică a absidei. Vitralii.

Fereastra sud-estică a absidei. Vitralii.

Bastionul nordic al zidului de incintă

Bastionul nordic, latura sudică: pictură decorativă din sec XV.

Pictura decorativă de pe turnul sfatului (Rathausturm) din Biertan

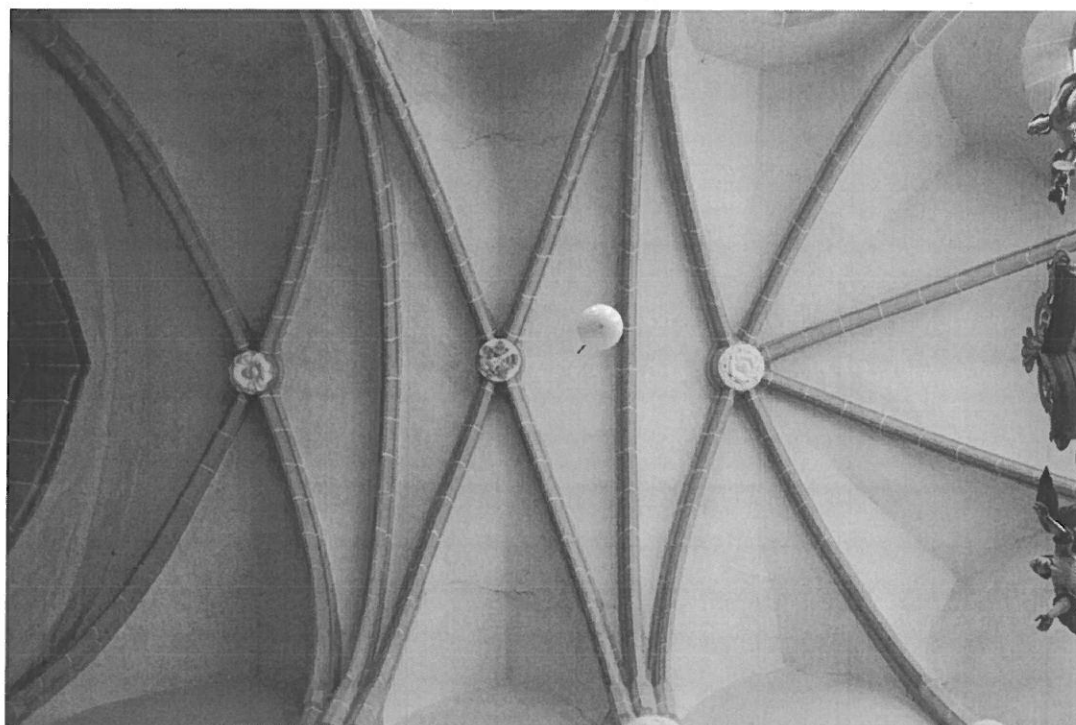
Fragment din pictura decorativă a bastionului nordic

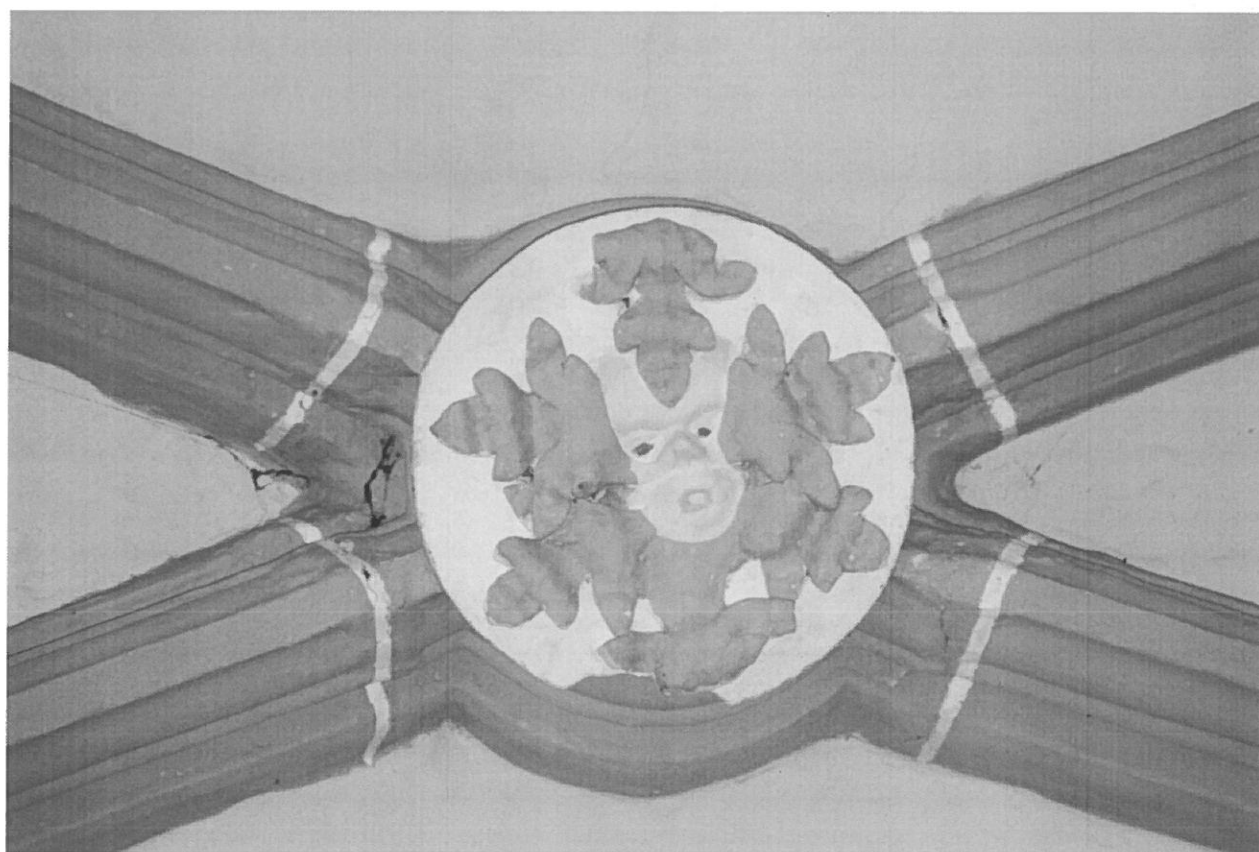
Nava bisericii

Altarul bisericii

Bolta absidei

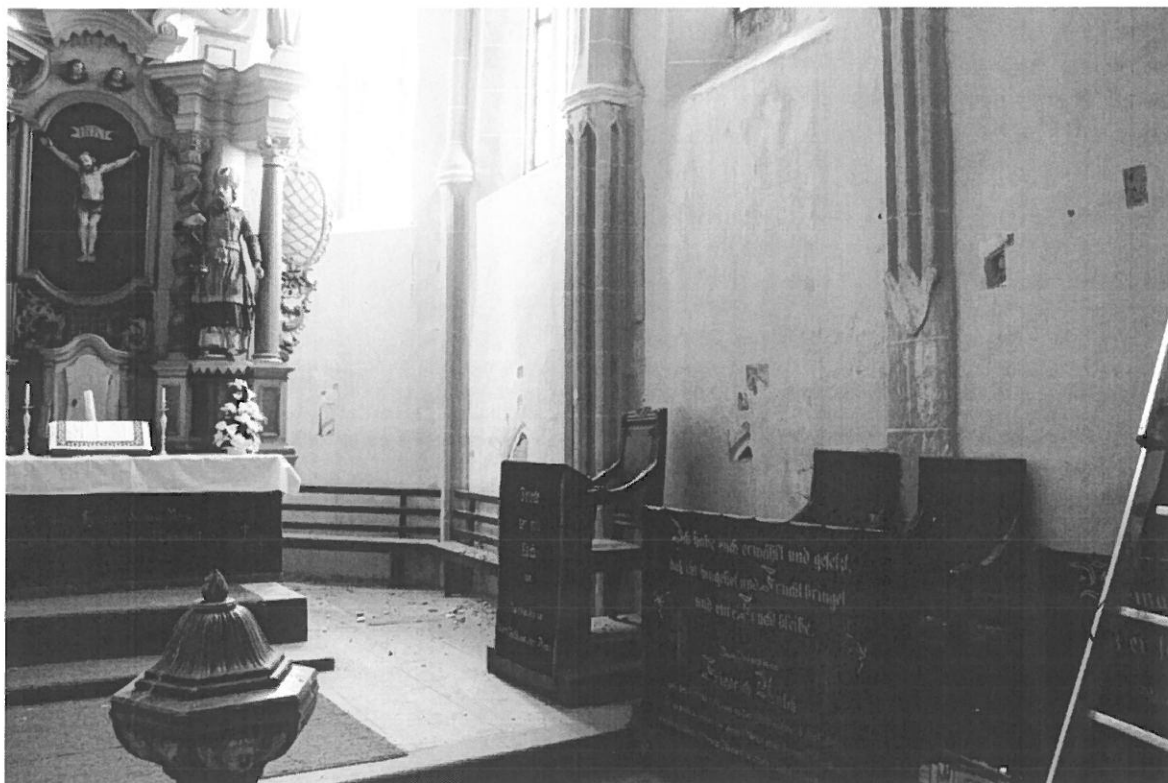
Bolta absidei. Cheie de boltă

Latura estică a absidei: nișă gotică cu chenar de piatră. Deasupra ei o cruce de consacrare

Latura nordică a absidei: sondaj cu chenarul unei nișe înzidite

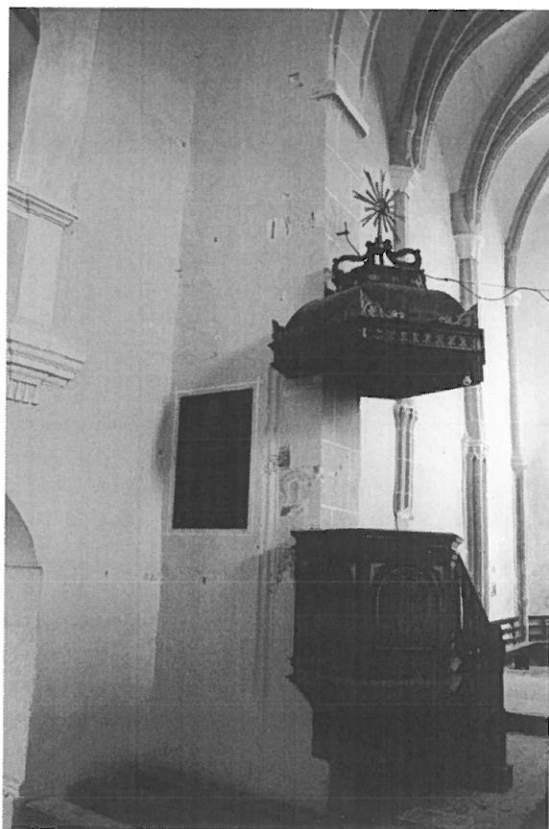
Latura sudică și sud-estică a absidei. Se observă nișele înzidite în sondajele stratigrafice.

Latura sudică a absidei. Nișă înzidită.

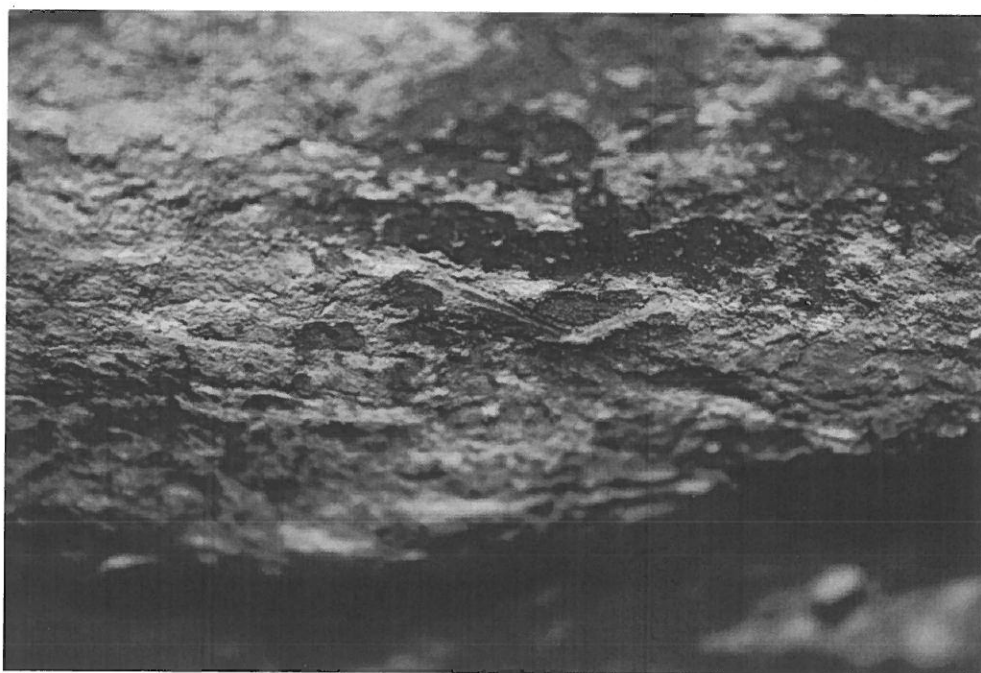
Peretele nordic al absidei: urme de inscripție sub straturile succesive de zugrăveli

Pilastrul nordic al arcului triumfal

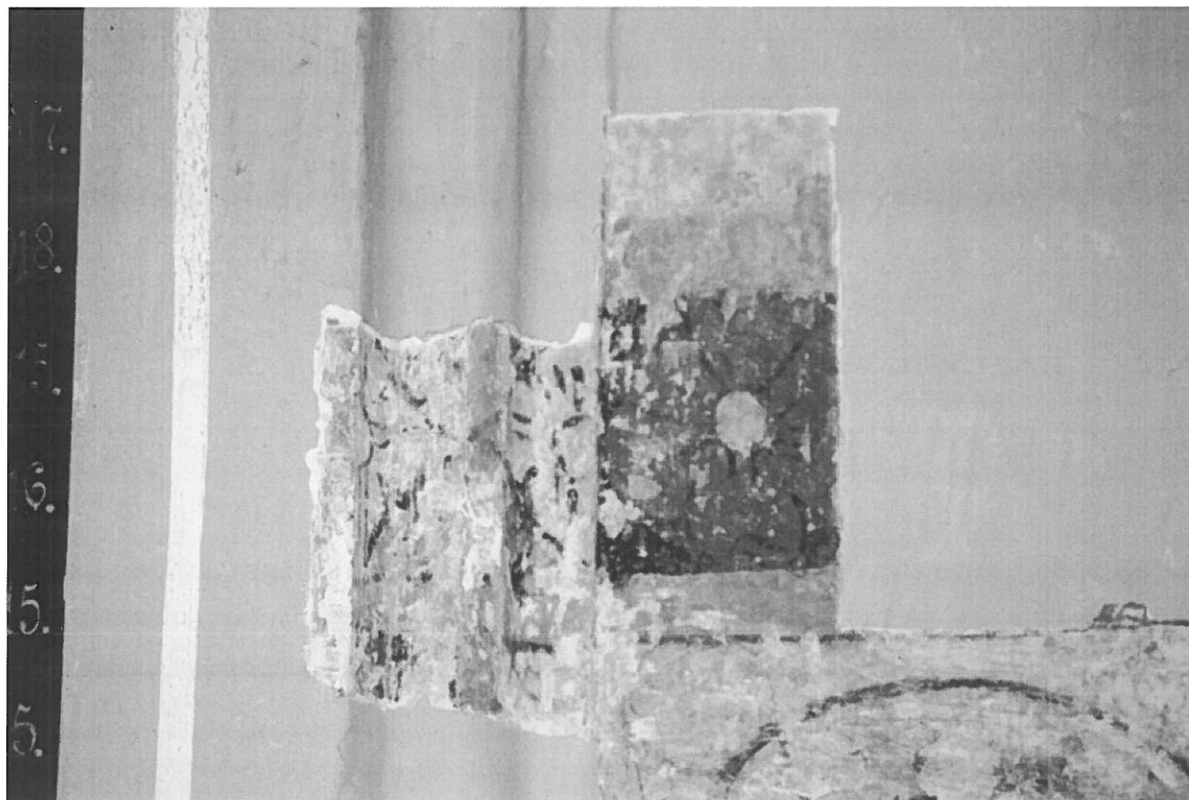
Pilastrul nordic al arcului triumfal. Sondaje stratigrafice cu figură de sfântă cu coroană

Fotografie macro în lumină razantă de pe suprafața stratului pictural.

Pilastrul nordic al arcului triumfal. Fragment din pictura medievală (sec XIV-XV)

Pilastrul nordic al arcului triumfal. Fragment din chenarul picturii.

Peretele nordic al navei. Umiditate capilară cauzată de tencuielile cu ciment

Pilastrul „arcului triumfal al transeptului nordic. La îndepărtarea tencuielii cu ciment s-au făcut vizibil blocurile din piatră fasonată.

Fragment dintr-un turn gotic (wimperg) ce decora probabil portalul vestic.

10.03.2015 Tg Mureș

Pictor restaurator Kiss Lóránd
S.C.Imago Picta S.R.L.

